

KUL TÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Klára Bu-
zássyová, Adriana Ferenčíková,
Ján Findra, Gejza Horák, Ján
Horecký, Ján Kačala, František
Kočíš, Ivan Masár, Mária Pi-
sárčiková, Matej Považaj, Jozef
Ružička, Anna Rýzková, Ján
Sabol

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 22 — ČÍSLO 9

OBSAH

HORECKÝ, J.: Slovenčina v ob- dobí od r. 1918	289
UHLÁR, V.: Eudovít Štúr a slo- venčina v jeho rodnom Uh- rovci	294
POVAŽAJ, M.: O pejoratívnych slovách	301

Rozličnosti

Slovanský — sloviensky — slo- venský — slovinský — sla- vónsky. K. Palkovič	309
Nocoviňa. V. Patráš	310

Správy a posudky

Z dvadsiateho prvého ročníka časopisu Russkaja reč. A. Še- bestová	311
Nový prírastok našej encyklo- pedistiky. I. Masár	315

Spytovali ste sa

Rybný, rybí, rybaci. M. Pisár- číková	318
Bol nadpis „Pár minút od ka- tastrofy“ presný? G. Horák	319

...a vďaka tomu sa v tomto období uklad
...vplyv na slovenskú kultúru a literatúru
...vplyv na slovenskú kultúru a literatúru
...vplyv na slovenskú kultúru a literatúru
...vplyv na slovenskú kultúru a literatúru

Slovenčina v období od r. 1918

JÁN HORECKÝ

Dejiny slovenského jazyka od r. 1918, od vzniku Československej republiky ako štátu dvoch národov, Čechov a Slovákov, sú dosť známe [porov. V. Blanár — E. Jóna — J. Ružička, 1974]. Pri úvahách o periodizácii týchto dejín sa rozvíjala široká diskusia o hraniciach jednotlivých období; vcelku možno vydeliť dve hlavné obdobia: od r. 1918 a od r. 1948. Medzi týmito obdobiami sú zreteľné paralely: najmä tlak češtiny na slovenčinu po r. 1918 a podobne po roku 1948.

Začiatky československého štátu sú charakterizované predovšetkým značným vplyvom češtiny na slovenčinu, vyplývajúcim najmä z novej spoločenskej a politickej situácie na Slovensku. Ako sa zistilo pri sčítaní ľudu r. 1910, žilo v 16 uhorských župách do dvoch miliónov Slovákov, ale z toho len 132 osôb pracovalo v štátnej a verejnej správe. Ak sa k tomuto číslu pridá aj istý počet utajených Slovákov ako konštatuje A. Štefánek (1945), ako aj viacero slovenských učiteľov a kňazov, neprevyšoval veľmi číslo 300. Napriek tomu však jestvovala slovenská literatúra a verejne pracovalo niekoľko právnikov, najmä okolo časopisu Právny obzor, ktorý bol založený r. 1917. Tu sa venovala značná pozornosť slovenskému právnomu názvosloviu. Práve táto oblasť je neobyčajne dôležitá pre rozvíjanie odborného vyjadrovania v slovenčine.

Na druhej strane — podľa sčítania ľudu — žilo na Slovensku vyše 70 000 občanov českej národnosti r. 1921 a vyše 120 000 r. 1930, v tom bolo v obidvoch prípadoch okolo 20 000 vojakov.

Je prirodzené, že títo českí úradníci a zriadenci, ale predovšetkým učitelia prinášali so sebou svoje spoločenské a kultúrne návyky, no najmä jazykové vyjadrovanie. Mnohí sa pomerne rýchlo prispôbovali slovenskému prostrediu i jazyku, ale v administratívnom i škol-

skom prostredí vznikali problémy práve z rozdielnosti kultúrneho pozadia, resp. kultúrneho dedičstva.

Pri prekladaní učebníc, najmä prírodovedných, sa dostávali do kontaktu domáce názvy s českými, resp. poslovenčovanými. Prekladateľom spravidla neboli známe staré slovenské názvy rastlín a zvierat ani domáca anatomická nomenklatúra. Preto si často prispôbovali svoje české názvy, a to dosť individuálne a neorganizovane. Tak napr. vznikli podoby *krmosvod*, *hltavka*, *hltan*, ba i *jiecen* za české *jícen*.

Mnohé rozdiely medzi českými a slovenskými názvami boli dané aj rozdielmi v politickom zriadení, resp. v českej a uhorskej právnej terminológii. Tak proti českému *zem* v zmysle administratívneho celku (*české zeme*, *zemský súd*, *zemský radca*) bola v uhorskej tradícii — a to sa odrážalo aj v slovenskom názvosloví — základnou jednotkou *krajina* — maď. *ország*. Preto sa na Slovensku neskôr zaviedlo *krajinské zriadenie s krajinským prezidentom* na čele. Proti českým názvom typu *vrchní rada*, *vrchní soud*, *vrchní velitelství* a napokon aj v pomenovaní *vrchní (číšník)* — opretým o nemecký typ *Oberrat*, *Obergericht*, *Oberkommando*, *Ober* — v Uhorsku sa tradične používalo na označenie vyššieho postavenia adj. *hlavný*: *hlavný radca*, *hlavný súd*, *hlavné veliteľstvo*, *hlavný* — zase v opretí o maďarské vyjadrovanie prvou časťou *fő*: *főispán*, *főparancs*.

Rozdielna kultúrna tradícia bola vlastne oporou aj pri úvahách o slovách *riadiť* a *riadenie*. V neskoršom období síce prenikla puristická argumentácia, úsilie bojovať proti „nepotrebnému“ českému slovu, ale vlastné korene sú v tom, že v uhorskej oblasti, najmä v právnych textoch, sa bežne používali len slovesá *vezet* — *viesť*, prípadne *irányt* — *udávať smer*, nebolo osobitného slovesa označujúceho najvyššiu riadiacu činnosť. Preto sa v prvých ročníkoch Slovenskej reči opakované mohlo argumentovať tým, že *riadiť* v slovenčine znamená len „robiť poriadok, upratovať“. Aj slovo *riaditeľ* sa dlhý čas označovalo ako nedomáce; udomácnilo sa vlastne až s rozvojom meštianskych škôl, na ktorých boli riaditelia na rozdiel od správcov na ľudových školách.

Podobné kultúrne pozadie možno nájsť aj pri úvahách o slovách *jazdiť*, *jazdný*, *pojazdný*. V slovenských nárečiach sa skutočne používalo sloveso *jazdiť* len v spojení *jazdiť na koni*, preto sa v jazykovej praxi odmietali spojenia ako *jazdiť na aute*, *jazdenka*, *jazdný prúd* a *pojazdný žeriov*. Namiesto nich sa navrhovali výrazy *cestovať*, *vozit sa autom* (na pozadí maď. *utazik*, *utazás*), *putovné kino* (*vándormozsi*), *pohyblivá predajňa* (*mozgóbolt*).

Tieto príklady by nemali vyvolať dojem, akoby maďarčina bola najsilnejším ovplyvňovateľom slovenčiny. V diskusiách na stránkach Slovenskej reči sa skutočne nikdy neargumentovalo maďarskými vzor-

mi. Ale tie tu v niektorých prípadoch neodškriepiteľne boli. Naši vzdelanci, najmä právnici jednak študovali na maďarských školách, jednak pracovali v špecifickom uhorskom zriadení, a to sa veľmi výrazne prejavilo pri kontakte s prenikajúcim českým systémom. Išlo tu o silnú maďarizačnú akulturáciu, ako hovorí A. Štefánek (1945), resp. o mravnú maďarizáciu, ako hovorili hlasisti (podľa svedectva A. Štefánka). V tejto súvislosti práve A. Štefánek pripomína názory sociológov o rozdieloch v etických a politických základoch západoeurópskej a maďarskej (vlastne uhorskej) kultúry.

Oveľa menej sa takéto rozdiely prejavovali v názoroch nepočetnej technickej inteligencie. I. Viest bez rozpakov prijíma do svojho železničného slovníka (Viest, 1919) také slová ako *klív* (glej), *topič*, *výtopňa*, *paneť*, no v práci na strojníckom slovníku (Krouza, 1935) už zreteľne poukazuje na rozdiely medzi českým sklonom kalkovať aj medzinárodne použiteľné termíny a väčšou ochotou slovenských vzdelancov preberať slová latinského pôvodu. Proti českým názvom typu *náridník*, *regulátor*, *hromadič*, *akumulátor* uvádza v slovenskom stĺpci len názvy typu *regulátor* a *akumulátor*. Zreteľný maďarský (uhorský) vplyv vidieť na názve *rušeň* a *rušňovodič*, opretom o maďarské *mozdony* (od *mozog* — pohybovať sa, hýbať sa) a *mozdony-vezető* proti čes. *strojvůdce* a *stroj* (nem. *Maschinenführer*, *Maschine*).

Vcelku si však česká zložka obyvateľstva Slovenska do r. 1930 neuviedomovala tieto kultúrne a historické súvislosti, a tak postupne zavádzala do slovenčiny mnohé české výrazy, viac-menej adaptované fonologicky a morfematicky. Postupne sa tak formoval nový vzdelanecký úzus. Argumentovalo sa ním napr. aj v diskusií o návrhu telovedného názvoslovía, ktorý vypracoval J. Ledényi-Ladziánsky, a napokon obraz tohto úzu výstižne predstavujú *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1931. V slovníkovej časti týchto pravidiel sa uvádzajú také slová ako *jazdenka*, *inkúst*, *lútko*, *ložnica*, *pícnina*, *páter* (chrbtica), *smyčec*, *sluchátko*, *pulec* (žubrienka), *okázalý*, *pečlivost*.

Osud, ale najmä negatívne pôsobenie týchto *Pravidiel slovenského pravopisu* sú dostatočne známe. Zrejmé čechizujúce tendencie vyvolali prudký odpor u veľkej časti slovenských nacionalistov. Závažnou reakciou bolo najmä založenie časopisu *Slovenská reč* a postupné rozvíjanie tzv. slovenského purizmu. Treba pripomenúť, že popri všetkých záporných politických, kultúrnych a napokon aj jazykových následkoch táto prudká reakcia a vyvolanie záujmu širokej verejnosti značne posilnilo slovenské jazykové vedomie u prevažnej väčšiny slovenských vzdelancov. Okrem toho však nemožno zabúdať, že dvadsaťročný spoločný život v buržoáznom Československu prispieval výdatne aj k formovaniu nového, česko-slovenského kultúrneho pozadia a k rýchlemu

ústupu uhorského, resp. na českej strane nemeckého kultúrneho požiadania.

Po násilnom prerušení tohto budovania nového spoločného kultúrneho vedomia, resp. po obnovení spoločného štátu Čechov a Slovákov bola spoločenská, politická i kultúrna situácia značne odlišná od situácie po r. 1918. O túto novú situáciu sa pričínili predovšetkým SNP a prihlásenie sa jeho predstaviteľov k spoločnej ČSR. Rýchlo sa obnovovali staré kultúrne tradície a postupne sa začínala formovať nová socialistická kultúrna tradícia.

V tomto novom spoločenskom vedomí sa napr. stratili staré rozdiely pri slovesách *jazdiť* a *riadiť*. Obidve sa ukázali ako nevyhnutné a veľmi rýchlo sa zaradili do slovenskej slovnej zásoby, nepochybne aj preto, že vlastne nemali nijaké formálne znaky, ktoré by tomu prekážali. Dvojice typu *řízení* — *riadenie*, *řídící funkce* — *riadiaca funkcia*, ba aj odborné termíny *řídící létání* — *riadiaci lietania* vo vojenskom vyjadrovaní fungujú bez prekážok popri sebe. Takisto slová *jazdiť*, *jazdný*, *pojazdný*, pravda, pri rešpektovaní ustálených slovenských výrazov typu *cestovný lístok* proti *jízdenka*, *cestovný příkaz* — *jízdní příkaz*, *vořič motorového vozidla* — *řidič motorového vozidla*, *vořičský preukaz* — *řidičský průkaz*.

Ojedinele sa prejavujú ohlasy starších terminologických rozdielov v oblasti práva napr. v tom, že české sudy vydávajú *právmocné rozhodnutia*, slovenské sudy *právoplatné rozhodnutia*.

Aj v druhom, socialistickom období boli pokusy o nátlak na vývin slovenčiny, ako svedčia dva hlavné referáty v osobitnej zložke programu konferencie o marxistickej jazykovede (J. Bělič, Š. Peciar, 1962). V obidvoch sa vychádzalo z predstavy, že čeština môže byť kritériom, mierou správnosti pri riešení otázok kultúry spisovnej slovenčiny. Bola tu zjavná tendencia po zbližovaní češtiny a slovenčiny (presnejšie, po približovaní slovenčiny k češtine), resp. po neodďaľovaní slovenčiny od češtiny, keď sa napr. poukazovalo na isté nelogickosti v slovnej zásobe slovenčiny, kde sa nepripúšťali slová *dopis*, *dopisovať*, ale pripúšťal sa termín *dopisovatel*, keď sa slová typu *sluchátko*, *nosítko* pokladali za slovensky správne alebo keď sa polemizovalo nie s celkovým úsilím slovenských jazykovedcov okolo Slovenskej reči, ale s jednotlivými vytrhnutými citátmi J. Mihála.

Ako výsledok leninskej národnostnej politiky našej strany a ako praktický dôsledok federatívneho usporiadania Československej socialistickej republiky sa v jazykovej otázke vyvinul stav, ktorý možno označiť ako dvojjazykovosť. V každej národnej republike sa používa prevažne domáci jazyk, ale bez prekážok a ťažkostí možno používať i jazyk druhej republiky. Vo federálnych súvislostiach a v celoštátnych inštitúciách, teda napr. v ústredných úradoch, v armáde, v masových

komunikačných prostriedkoch sa čeština a slovenčina používajú popri sebe, veľmi často striedavo (napr. v rozhlase, televízii).

Z tejto dvojazykovej situácie vyplýva, že čeština a slovenčina sú v ustavičných kontaktoch, lebo vo vzájomnom styku sú občania, ktorých materinským jazykom je čeština alebo slovenčina. Tieto kontakty, prirodzene, vplývajú na rozvíjanie vzťahov medzi našimi dvoma jazykmi. V staršej teórii sa obyčajne hovorievalo o vplyve češtiny na slovenčinu, resp. zriedkavejšie o vplyve slovenčiny na češtinu (a usilovne sa v češtine hľadali vhodné príklady typu *dovolenka*, *rozlúčka*, *výdobytok*). Dnes sa pokladá za správnejšie hovoriť o preberaní prvkov z iného jazyka. Zvýrazňuje sa tým známy fakt, že jazyk preberá z iného jazyka nie to, čo sa mu nanucuje, ale to, čo potrebuje na zdokonaľovanie svojich vyjadrovacích prostriedkov.

Jestvujú celé skupiny nových slov (nových pre slovenčinu i pre češtinu), o ktorých ťažko dokazovať, v ktorom z našich jazykov vznikli. V takej situácii je správnejšie hovoriť o paralelnom tvorení. Ide o slová ako *návštevnosť*, *nehodovosť*, *požiarovosť*. O paralelné tvorenie ide vlastne aj vtedy, keď sa zachováva rovnaká motivácia, ale formálne prostriedky musia byť odlišné. Napr. proti českému slovu *odrezovač* stojí slovenské *odhrdzovač*, lebo v slovenčine niet slova *rez*, ale máme slovo *hrdza*.

Pri úvahách o kontaktoch medzi slovenčinou a češtinou a pri úsilí o formovanie spoločného česko-slovenského kultúrneho pozadia nemožno však obchádzať skutočnosť, že čeština a slovenčina sú jazyky síce veľmi blízke, ale zároveň aj štýlovo a stylisticky diferencované. Kým vnútornú diferenciáciu češtiny možno charakterizovať takými útvarmi, ako je spisovná čeština, bežne hovorená čeština, obecná čeština, interdialekt a dialekty, v slovenčine sa uplatňuje iná stratifikácia, v ktorej niet útvaru, ktorý by korešpondoval s obecnou češtinou. Takisto sa ešte nevyvinul nijaký celoslovenský interdialekt. Naproti tomu iné útvary, napr. slangy sa v češtine a slovenčine vyvíjajú v súčasnosti takmer paralelne, prinajmenšom mnohé výrazové prostriedky v nich sú rovnaké.

Jazykové kontakty sú v súčasnej spoločnosti, a platí to, aj pokiaľ ide o vzťah medzi češtinou a slovenčinou, najmä v našej dvojazykovej situácii nevyhnutnou zložkou nášho každodenného života. Treba však zdôrazniť, že jazykové kontakty nie sú vo vývine a rozvíjaní národného jazyka faktom prvoradým. Na vývin národného jazyka síce pôsobia aj vonkajšie vplyvy, ale nevyhnutným predpokladom pre rozvoj jazyka sú jeho vnútorné zložky, vlastný systém a jeho dynamika, stratifikácia a štýlová diferenciácia. V týchto oblastiach prešla slovenčina, najmä jej spisovná forma od r. 1918 podnes dosť zložitým vývinom, odolala však všetkým nátlakom i domácim neodborným zása-

hom a dnes funguje ako plnoprávny jazyk slovenského národa, ako vyjadrovateľ jeho kultúrneho a politického života.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

BĚLIČ, J.: Poměr mezi češtinou a slovenštinou v období socialismu. In: Problémy marxistické jazykovědy. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 387—402.

BLANÁR, V. — JÓNA, E. — RUŽIČKA, J.: Dejiny spisovnej slovenčiny. II. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 256 s.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

KROUZA, V.: Strojnický slovník německo-česko-slovenský. Díl II. Všeobecné strojnictví. Praha 1935.

PECIAR, Š.: O vztahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtině. In: Problémy marxistické jazykovědy. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 403—414.

ŠTEFÁNEK, A.: Základy sociografie Slovenska. Slovenská vlastiveda III. Spoločnosť. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1945. 445 s.

VIEST, I.: Maďarsko-nemecko-slovenský železničný slovník. Turč. Sv. Martin 1919. 788 s.

Ľudovít Štúr a slovenčina v jeho rodnom Uhrovci

VLADO UHLÁR

1. Štyridsiate roky minulého storočia sa rozhodujúcim spôsobom zapísali v konštituovaní novodobého slovenského národa, a to i ustanovením celonárodného slovenského spisovného jazyka. Tieto významné dejinné udalosti v rozvoji nášho národa sú osobitne spojené s geniálnou osobnosťou a prácou Ľudovíta Štúra.

L. Štúr (1815—1856) je uzákoňovateľom súčasnej slovenskej spisovnej reči podľa systému „plnozvučnej, mnohovýznamovej a milohlasnej“ strednej slovenčiny, za ktorú sa postavil i so svojou revolučnou mládežou, aby aj jej prostredníctvom vymanil náš ľud z útlaku feudálneho poddanstva, z duchovnej i hmotnej biedy väziacej na ňom už stáročia.

Nebolo by historicky dosť objektívne, keby sme neusúvzťažnili vplyv uhrovského nárečia na jazykové povedomie L. Štúra.

Rodičia L. Štúra boli z Trenčína, otec učiteľ, matka z meštianskej remeselníckej rodiny, a keď otec Samuel nastúpil začiatkom roku

1813 na evanjelickú ľudovú školu do Uhrovca, prišiel do mestečka, v ktorom bol pomerne čulý hospodársky a spoločenský život. Mestečko malo od 16. storočia právo konať jarmoky a dvadsaťsedem remeselníckych rodín (štrnásť súkenníkov) stálo v popredí pred ostatnými skromnými poddanými sedliakmi a chudobou, všetci však v tóni feudálnej zavyvskej vrchnosti, bývajúcej už nie na hrade, ale v kaštieli na vršku.

Nárečová podoba slovenčiny tohto ináč veľmi utešeného uhrovského prostredia v doline rozkladajúcej sa pod výbežkami Strážovských vrchov s Jankovým vrškom a milovanými Brezinami, obďaleč s Rokošom a Kňazím stolom, bola v detskom a chlapčenskom období Štúrovej mladosti v podstate jeho materinskou rečou. Ona bola naozajstnou teplou hradou jej rozvoja, v nej sa sýtil jeho rečový prejav, kým v otcovej škole panovala v slove i v písme reč českej Kralickej biblie upravovaná slovenskou výslovnosťou, tvarmi a lexikou podľa kultúrnej slovenčiny.*

2. Nárečím sa Uhrovec takmer zhoduje s nárečím blízkych Bánoviec nad Bebravou, ktoré sa spomínajú v Kosmovej kronike už k r. 1091 (ročný pobyt bojovej družiny českého kniežaťa Břetislava). Bánovce (i s Uhrovcom) patrili do Trenčianskej stolice, od stredoveku boli živým remeselníckym a obchodným strediskom, výrazne slovenským; už od 16. storočia tu richtár a mestská rada viedli úradné písomnosti a protokoly vo vtedajšej slovenčine (ovplyvnenej češtinou). Za reformácie v r. 1616—1660 pôsobilo v Bánovciach povestné latinské gymnázium, ktoré dopomohlo formovať pozoruhodné kultúrne prostredie.

Uhrovskí remeselníci spolu s Bánovčanmi chodili so svojimi výrobkami nielen na trhy do Žabokriek a Oslían, ale predovšetkým do stoličného mesta Trenčína a do nitrianskych Topoľčian. Začlenenie Uhrovca i Bánoviec do Trenčianskej stolice (tohto tzv. trenčianskeho Záhoria — preto Štúr je „záhorský šuhaj“ v básni J. Kráľa Duma bratislavská) do značnej miery ovplyvňovalo ich nárečie. Neslobodno zabúdať, že remeselníci aj obchodníci v mestách boli vedúcou vrstvou spoločnosti a práve oni boli v úzkom styku so stoličnou správou Trenčína, takže sa západoslovenský nárečový vplyv podnetne uplatňoval v ich rečových prejavoch.

A. Jánošík, rodák z Bánoviec, podal stručný vedecký opis bánov-

* Roku 1829 (po dvojročnom štúdiu v Rábe-Győri) 14-ročný Štúr prišiel do rázovitého prostredia lyceálnej mládeže v Bratislave (prevažne z Liptova, Oravý, Turca, Gemera, Zvolenskej a Hontu) konverzujúcej príkladnou kultúrnou strednou slovenčinou.

ského nárečia [1933] a charakterizoval ho ako prechodné stredoslovensko-západoslovenské nárečie. Uvedomoval si, že je rozdiel medzi rečou pôvodného obyvateľstva a jazykom ovplyvneným súčasným spisovným jazykom, ale jazykový vplyv seabavedomej remeselníckej vrstvy nedoceňoval. Platí to aj všeobecnejšie o nárečí Uhrovca a o podiele početnej a vplyvnej remeselníckej vrstvy na jeho formovaní.

Slovenská jazykoveda už dospela k jasnejším záverom o vzájomných vzťahoch stredoslovenských a ostatných nárečí. „Stredná slovenčina ... už od najstarších čias javila expanziu do západoslovenskej a východoslovenskej oblasti, mala teda tendenciu stať sa nadnárečovým dorozumievacím prostriedkom“ (Pauliny, 1983, s. 121). I. Ripka (1975, s. 210) o nárečiach celého bývalého okresu Bánovce nad Bebravou píše: „Bánovské nárečia možno dnes pokladať za stredoslovenské.“

Bánovce i Uhrovec sú práve na nárečovom rozhraní; od nich na juh a na východ je už výrazná hornonitrianska stredoslovenská nárečová oblasť, hoci pochopiteľne tiež nie bez západoslovenských nárečových javov, čo je pre otvorené Ponitrie celkom pochopiteľné. Práve preto tu nemohla byť nikdy jazyková izolácia.

3. Aké sú najvýraznejšie znaky uhrovského nárečia, ktoré nepochybne pomáhali formovať jazykový úzus L. Štúra najmä v oblasti hláskoslovnia?

Ako stredoslovenské nárečia vôbec aj uhrovské nárečie charakterizuje v hláskosloví jeho mäkkosť. Je v ňom pravidelnosť mäkkých spoluhlások *d, t, ñ*, (už nie *l*). Také znenia, ako je *dediňe, deti, nemáte, ňeveďte, ticho, tetka, tiskať* v porovnaní s tvrdou výslovnosťou pri Trenčine a Piešťanoch, ako aj v porovnaní s asibilovanými podobami [*c, dz* za *t, d*: *dzeci, dzedzina*] na Považí sa hlavne subjektívne cítujú ako lepšia, kultúrnejšia reč, v súčasnosti takmer zhodná so spisovnou slovenčinou. Spoluhláska *l* v 19. storočí už nebola v Uhrovci živá [bola však v Podhorí v dedinách Kšinná, Omastiná, Závada pod Čiernym vrchom]. Štúr ju neprijal do sústavy spoluhlások svojho spisovného jazyka v Náuke reči slovenskej (1846) a svoje rozhodnutie podopiera aj estetickými kritériami, ktoré však nikdy nebývajú pevné. [Z „estetických“ dôvodov neprijal ani samohlásku *ä*.]

Nárečie Uhrovca a okolia charakterizuje hojný výskyt dvojhlásky *ie*, napr. *smiech, mlieko, viera, hrňiec, čipiek, spievať, sviečka, dosiek, stoviek* atď. (ale aj *otiec, sier*), a takisto aj dvojhlásky *uo* (*ô*), napr. *kuoň, nuoš, stuol, puodoj* (ale aj *kostuol, puotpora, puodmasliej*) atď.

Na rozdiel od stredoslovenských nárečí aj južného a východného okolia sa v Uhrovci nediftongizovala samohláska *á* na *ia*, preto je tu hojnosť dlhého *á*, napr. *svátek, rádek*, v rad. číslovkách *páti, deváti, desáti*, v 3. os. pl. prítomníka slovies *robá, hovorá, chodá* (ale *krúta, múta*, lebo — ako konštatuje aj Ripka, 1975, s. 52 — „V Bánovskom

okrese sa rytmický zákon — čiže krátenie dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike — už skoro v plnom rozsahu uplatňuje“). Obdobne niet dvojhlásky *ia*, lež iba *á*, v prípadoch *božá, cudzá, vracám, večerám, voňám, bez šťastá* (ale *šťastie*), *bez boleňá* (ale *boleňie*), *potešeňá* (ale *potešenie*) atď.

Dvojhláska *iu*, ktorá je v terajšom spisovnom jazyku, v uhrovskom nárečí nie je. Tvary *cudzú, slepačú* (spis. *cudziu, slepačiu*) síce nie sú v niektorých stredoslovenských nárečiach, ale Štúr ich kodifikoval ako spisovné.

Charakteristická stredoslovenská a spisovná prípona inšt. sg. mien žen. rodu *-ou* je aj v uhrovskom nárečí, a to oddávna (Temeš, 1982), je teda z *mojou mladou sestrou*, kým v Bánovciach v reči remeselníkov bolo *-u, -ú*: z *moju mladú sestru* ako v dolnotrenčianskych nárečiach na Považí.

Za tvrdý *ъ* býva obyč. *e*, napr. *posel, spodek, ven, o* je v koreni slova iba zriedka (napr. *doska*), v predponách a predložkách sa vyskytuje častejšie, napr. *zobrať, odohnať, zožrať, odovzdať i odevzdať, zo sestrou, zo strani na stranu, zo dvora, vo vođe, ko mňe, ale i ke mňe, se mnou, beze mňa, nade mnou*.

Na konci slabík pred spoluhláskami a na konci slov je aj v uhrovskom nárečí stredoslovenská výslovnosť obojperného *v* (ako *u*), teda *prauđa, krijuđa, ley, speu — chlapou, sinou, — succouški, králouški*.

Tak ako v stredoslovenskej nárečovej oblasti z Ponitria (po Topoľčany) je aj v Uhrovci a v obciach bývalého bánovského okresu vôbec v *l*-ovom tvare v sg. muž. rodu — v zhode s výslovnosťou obojperného *v* (ako *u*) — podoba *bou, ale bola, bolo, boli, obdobne mau, vedeu, volau, písaü, vjeduü, pjeouü, kradoü, padou, ale namiesto -iu (pil, robil) je -eu: peü, robeü, hovoreü, beü sa, zabeu (ale zabou, t. j. zabudol)*.

Štúr vo svojej gramatike Nauka reči slovenskej (1846) kodifikoval uvedené tvary 3. os. sg. min. času muž. rodu *boü, mau, volau, vedeu, počüü* a obdobne *piü, robiü, hovoriü*. Tieto tvary sa zo spisovného jazyka odstránili už r. 1852 po dohode s bernolákovcami v záujme zhody s nestredoslovenskými nárečiami, hoci v stredoslovenskej nárečovej oblasti doteraz žijú aj v hovorovej reči.

R. 1852 sa podľa Krátkej mluvnice slovenskej Martina Hattalu upustilo v spisovnej slovenčine aj do tvarov príd. mien sg. *dobruo (ďieta), dobrieho, dobriemu, pl. dobre (ďeti)* a kodifikovali sa tvary *dobré (dieta), dobrého, dobrému, dobré (deti)* tiež v záujme zhody s príslušníkmi nestredoslovenskej oblasti.

Tu treba pripomenúť, že v nárečí Uhrovca niet tvarov *dobruo, dobrieho, dobriemu, dobre*, ale Štúr si uvedomoval ich systémovosť v ním uzákonenej spisovnej slovenčine, lebo v strednej slovenčine sa dlhé

é pravidelne diftongizovalo na dvojhlásku *ie*, ako je napr. *kvet* — *kvietok*, *svetlo* — *svietiť*, *veriť* — *viera*, *smieť* — *smietka*, *letieť* — *lietať*, *svedčiť* — *prísvedčať* a pod., preto aj v koncovkách prid. mien uplatnil namiesto dlhého *é* diftong *ie* (*dobrieho*, *dobriemu*, *dobrie*), aj za tvar *dobruo* sa rozhodol v záujme systémovosti. Neskôr i novšie jazykovedné výskumy [Novák, 1934 a 1980] ukázali, že tu v stredoslovenských nárečiach ide o tvar veľmi starobylý, ktorý vznikol hneď po zániku jerov osobitosťou kontrakcie *oje* > *ó* a diftongizácie *ó* > *uo*.

Tu je dobré pripomenúť, že Štúr poznal susednú hornonitriansku nárečovú oblasť (dediny Dolné a Horné Vestenice, Nitrianske Sučany, Račice a Dvorníky, tieto dve dnes Nitrica), odkiaľ prichádzali často do Uhrovca po celom Uhorsku známi podomoví obchodníci s rozličným tovarom, najmä s koreninami, nazývaní šafraníci alebo ináč Vesteničiari (ako ich vtedy v národopise urobili známymi J. Čaplovič a A. Medňanský). A práve títo Vesteničiari (neskôr sa chytli obchodu s čerstvým i sušeným ovocím, ktoré rozvážali na vozoch krytých plachtami natiahnutými na poloobručiach) boli aj v Uhrovci, a teda aj Štúrovi boli dobre známi svojimi tvarmi prídavných mien *dobruo*, *dobrieho*, *dobriemu*, *dobrie*, ktoré sú ináč také typické pre dolnú Oravu a celý Liptov.

Pri otvorení spolku Tatrín, jednoty milovníkov národa slovenského, v dňoch 26.—28. augusta 1844 v Lipt. Mikuláši Štúr ako autor pripravovanej slovenskej gramatiky dostal inštrukciu: „Slovenčiny, ako sa v horných Tatrách, zvlášte v Liptove hovorí, v gramatickom i lexicálnom zmysle sa pridržať, pretože je ona gramatickáne za najodchodnejšiu, najčistejšiu a najrôznejšiu slovenčinu uznaná“ (Rapant, 1950). No neskôr sa zdvihol odpor proti takejto vraj „liptovskej“ slovenčine. A hoci Štúr bol na kodifikáciu slovenského jazyka vynikajúco jazykovedne a filozoficky pripravený (Novák, 1932; Blanár, 1956; Jóna, 1985) štúdiom novej porovnávacej jazykovedy a indoeuropeistiky na univerzite v Halle (F. Bopp, A. F. Pott, W. Humboldt), ale aj Herderovej filozofie a Hegelovej dialektiky a vychádzal zo znamenite pochopeného systému stredoslovenských nárečí, napokon v záujme jednoty predsa len ustúpil a prijal tvary *dobré*, *dobrého*, *dobrému* namiesto systémových *dobruo*, *dobrieho*, *dobriemu*, *dobrie*.

V uhrovskom nárečí je stredoslovenská skupina *šť*, nie západoslovenská *šč*, napr. *ešte*, *šťastie*, *šťipať*. V ňom ako v stredoslovenských nárečiach sú slabičné spoluhlásky *r*, *ř*, *l*, *ľ* (teda sonóry sú bez sprievodných samohlások), napr. *vrch*, *srna*, *odhrňať*; *dlhí*, *žltí*, *slza* — *slz*, *tlk*, *stlp* a pod., nie *verch*, *duhi*, *žutí*, *slza/sloza*, *vuk/velk*.

V spisovnej slovenčine na morfológickom švíku vznikajú zdvojené spoluhlásky, napr. *kameň* — *kamenný*, *plameň* — *plamenný*, *vráťte*, *platte*, *rozsypať*, *poddajný* atď.; v uhrovskom nárečí sú aj analogické

tvary *drevenní, slamenní, koženní*, ale Štúr ich ako nárečové nepojal do sústavy spisovnej slovenčiny (má *drevení, slamení, kožení*) a práve tak neprijal ani uhrovské západoslovenské zdvojené spoluhlásky *-ll-* (za *-dl-*), *-nn-* (za *-dn-*) a *-ňň-* (za *-dň-*), napr. *hrľlo* (*hrdlo*), *jello* (*jedlo*), *palla* (*padla*), *kralla* (*kradla*), *hlanni* (*hladný*), *honní* (*hodný*), *stuňňa* (*studňa*), *choňňik* (*chodník*), *spoňňí* (*spodný*), *zaňňí* (*zadný*), *preňňí* (*predný*). Štúr kodifikoval systémové stredoslovenské javy, bol proti „strakatine a miešanine“ z rozličných nárečí, žiadal „pravdivé slovenské nárečie“ (reč), najzachovanejšie a najčistejšie, ktoré i najlepšie reprezentuje slovenčinu medzi slovanskými jazykmi. I dôvodil: „Krem toho slovenčina, ktorú za spisovnú reč prijímame, je od všetkých Slovákov za najpravdivejšú reč slovenskú uznaná a obľúbená“, ba dokonca „dačo inakšie hovoriaci Slováci, keď príležitosť majú, veľmi radi tejto reči sa podučia a ju prijímajú. Príčina toho je v plnozvučnosti, určitosti, mnohovýznamovosti i milohlasnosti opravdivej slovenčiny založená.“

Podobne ako Bernolák ani Štúr neprijal do pravopisu *y, ý*, lebo sú to písmená, kým vo výslovnosti sú to samohlásky *i* a *í*. Aby upevnil slovenskú výslovnosť, označoval každé *d', t', ň* mäkkéňom, aj keď nasledovalo po nich *e, i, í* alebo dvojhláska *ia, ie* [ktoré učil písať *ja, je*, aby písanie *viera, viac* nezvádzalo vyslovovať *vijera, vijác* a pod.]. Dvojhlásku *uo* učil písať dvoma písmenami, lebo sú to dve hlásky (písanie *ó*, potom *o* zaviedli Hodža a Hattala r. 1852).

Bola to dômyselná pravopisná sústava, výstižná a veľmi ľahká, vhodná najmä v tých časoch, keď školského vzdelania bolo málo a písanie *y, ý* bolo bremenom stojacim v ceste rýchleho pokroku vzdelanosti Slovákov. — Ale nebol to len fonetický pravopis, ale morfológický, lebo kmeňové spoluhlásky sa zachovávali, neučil písať *dup*, ale *dub*, lebo je *duba, dubi*, obdobne *srbskí, srbsčina* a *Srb*, lebo sú *Srbi* atď.

V strednej slovenčine slová s pôvodnou začiatočnou skupinou *ort-, olt-* s cirkumflexovou intonáciou prešmyknutím dávali *rat-, lat-*, kým v západoslovenských a východoslovenských nárečiach *rot-, lot-*. Je to geneticky najstarší rozdiel v slovenských nárečiach. V Uhrovci je *rázvora, ráspor(ek), rakíta, rážd'ie, rázga*, ale je *rožeň* a *lokeť* vplyvom Trenčína. Je aj *vlaňi* a *lanskí*, v Bánovciach však Jánošík uvádza *vloňi* a *lónski*. Nadovšetko si pozornosť zasluhuje sloveso *rastiem, rastie, rásť* a podstatné meno (*v*)*zrast*; v Bánovciach popri *rastiem* je aj neurčitok *rósť* a podstatné meno *zrost*. Je tu teda pohyb typický pre prechodnú nárečovú zónu.

V otázke kvantity treba spomenúť, že v tejto oblasti sa neraz dlhé samohlásky v trvaní iba naznačujú, kvantita je tu oslabená. Prof. J.

Temeš, rodák z Uhrovca, potvrdzuje, že v bežnej reči sú iba polodĺžky. Takýto pohyb je badateľný v Ponitří vôbec.

4. V krátkosti sme zhrnuli podstatné znaky uhrovského nárečia v hláskovej rovine.

Štúr sám nikdy osobitne nárečie svojho rodného Uhrovca nespomínal, čo je celkom pochopiteľné, lebo mu išlo o celonárodný slovenský spisovný jazyk, o pravdivú, reprezentačnú slovenčinu na základe stredoslovenskej kultúrnej reči. Pre ňu napísal svoje dielo *Náuka reči slovenskej* (1846), ktorá je nielen gramatikou, ale aj filozofiou slovenského jazyka, na čo sa neraz zabúda.

V prudkosti a unáhlenosti súčasného života v období všestranného spoločenského rozvoja neraz aj oprávnene počúvame, že sa stráca cit pre krásu a čistotu našej materinskej reči, málo sa dbá o štylistickú jasnosť a vypracovanosť prejavu, najmä že sa zanedbáva kultúra spisovnej výslovnosti. Aj v tejto súvislosti sa nám treba väčšími zamyslieť nad národotvorným dielom L. Štúra a v podstate aj nad jeho jazykovým odkazom. V tomto zmysle je užitočné poukázať aj na základné znaky nárečia jeho rodného Uhrovca.

5. apríla 1, Ružomberok

LITERATÚRA

BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra. In: Ľudovít Štúr. Život a dielo 1815—1856. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 215—230.

HABOVŠTIK, A.: Štúrov spisovný jazyk a slovenské nárečia. In: Ľudovít Štúr. Život a dielo 1815—1856. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 315—321.

HORVÁTH, P.: Rodokmeň a osudy Štúrovcov. Bratislava, Tatran 1988. 202 s.

JANOŠÍK, A.: Z bánovského nárečia. In: Sborník na počesť J. Škultétyho. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1933, s. 643—652.

JÓNA, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 172 s.

NOVÁK, L.: K vnútorným dejinám spisovnej slovenštiny. *Slavia*, 11, 1932, s. 73—99, 295—322.

NOVÁK, L.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1980. 346 s.

PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV. 1963. 358 s.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 248 s.

RÍPKA, I.: Dolnotrenčianske nárečia. Bratislava, Veda 1975. 276 s.

RAPANT, D.: Tatrín. Osudy a zápasy. T. S. Martin. Matica slovenská. 1950. 179 s.

STOLC, J. a kol.: Atlas slovenského jazyka. 1. zv. Časť prvá — mapy. Časť

druhá — úvod, komentáre, materiály. Bratislava, Vyd. SAV 1968, 314 + 200 s.
ŠTÚR, L.: Nárečja slovenskua alebo potreba písanja v tomto nárečí. Prešporok, Tatrín 1846. XII, 214 s.

ŠTÚR, L.: Nauka reči slovenskej. Prešporok, Tatrín 1846. 86 s.

UHLÁR, V.: Nárečia Topoľčianskeho okresu. In: Okres Topoľčany, historicko-vlastivedná monografia. Bratislava, Obzor 1988, s. 299—315.

UHLÁR, V.: Príčiny oslabovania a zanedbávania kvantitý v Ponitří. Slovenská reč, 51, 1986, s. 28—36.

O pejoratívnych slovách

MATEJ POVAŽAJ

1. Pri tvorbe lexikografického diela je osobitným problémom primerané zachytenie expresívnej vrstvy slovnej zásoby. Lexikograf pri hodnotení slovnej zásoby z hľadiska expresivity si musí predovšetkým ujasniť, čo je to expresivita a ako sa expresivita v jazyku prejavuje. O expresivite v jazyku bolo publikovaných už veľa prác od domácich i zahraničných autorov. Niektoré práce sa venovali čiastkovým problémom expresivity v slovnej zásobe, iné si všímali expresivitu v jazyku všeobecnejšie. Východiskom mnohých úvah súčasných autorov o expresivite sú názory Ch. Ballyho (1961). Z českých autorov najväčšiu pozornosť expresivite venoval J. Zíma v monografickej práci *Expresivita slova v súčasnej češtině* (1961). J. Zíma rozoznáva tri typy expresivity slova, a to inherentnú, ktorú možno zistiť aj bez kontextu, lebo expresivnosť je neoddeliteľnou súčasťou základného významu slova (často súvisí aj s hláskovou alebo typickou slovotvornou podobou slova), adherentnú, ktorá je zrejmä iba z kontextu, hoci minimálneho, a pri ktorej nejde už o základný význam slova (ten je neutrálny a vyjadruje vecné pojmy ako odraz skutočnosti), ale o zmenený význam slova, ktorý je už podobne ako pri inherentnej expresivite slova lexikalizovaný. Tretím typom expresivity je kontextová expresivita, ktorá je však už štylistickým javom, a preto sa neskúma v rámci lexikológie, ale štylistiky.

Prvé podrobnejšie úvahy o lexikálnej expresivite vznikali v slovenskej jazykovede v súvislosti s prácami na Slovníku slovenského jazyka (M. Šalingová, R. Schnek). M. Šalingová v rámci štúdie o štylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku (1955) venovala pozornosť aj expresívnym slovám. Expresivitu spájala s emocionálnosťou, upozorňovala však na to, že treba odlišovať emocionálne zafarbenie slova od štýlového zafarbenia. Expresívne (emocionálne) slová ako citovo zafarbené slová stavala do opozície k citovo neutrálnym

ným (nociónálnym) slovám, pričom zdôrazňovala, že v slovníku sa ako emocionálne zafarbené slová, t. j. expresívne slová môžu charakterizovať iba také slová alebo jednotlivé významy slov, ktorých emocionalita je ich stálou vlastnosťou. Podľa M. Šalingovej sa pri vyjadrení expresivity uplatňuje a) osobitný hláskový sled nezvyčajný pri nociónálnych slovách, b) osobitné slovotvorné prípony. R. Schnek (1956) hovorí o dvoch činiteľoch spôsobujúcich vznik expresívneho pomenovania: a) o obsahovej, významovej stránke mimojazykovej skutočnosti, b) o subjektívnej stránke pomenovateľa, ktorý túto mimojazykovú skutočnosť pomenúva. Predpokladom vzniku expresivity sú alebo obidva činitele súčasne, alebo iba subjektívna stránka pomenovateľa. Ak je príčinou vzniku expresívneho pomenovania obsahová stránka, musí byť v rámci pojmového druhu obohatená o istú reálnu nadstavbu. Chápanie expresivity ako emocionality sa prijalo aj v koncepcii Slovníka slovenského jazyka (porov. Informácie pre používateľov slovníka, § 42, Slovník slovenského jazyka 1, 1959).

M. Ivanová-Šalingová sa venovala expresivite v jazyku vôbec a v slovnej zásobe osobitne aj po dokončení práce na Slovníku slovenského jazyka. V štúdií o expresívnom príznaku (1970) oproti starším prácam chápe expresivitu (v zhode s J. Mistríkom, 1970), širšie, nie už iba ako emocionalitu. Povahu expresívneho príznaku chápe ako takú, ktorá sa neviaže iba na citovosť, na cit (na emóciu), ale na evokáciu, na zmyslové vzruchy, vôľové a zážitkové prvky. Podľa nej teda expresívny príznak reprezentuje tú zložku vyjadrovacích prostriedkov, ktorá je naplnená emóciou, afektívnosťou, vôľovým vzťahom a zážitkovým prvkom. Expresívny príznak sa môže viazať nielen na sémantickú, ale aj na formálnu, zvukovú, gramatickú stránku pomenovaní, vždy však tvorí súčasť významovej zložky. Expresívny príznak, ktorý môže byť kladný alebo záporný, pridáva čosi navyše k vecnému významu slova, z významovej stránky ho modifikuje. V závere autorka uvažuje o členení expresivity na internú, t. j. s konštantným expresívnym príznakom, a externú, t. j. individuálnu, situačnú, resp. kontextovú.

Expresívnosti venoval pozornosť aj J. Mistrík v Slovenskej štylistike (1970) a najnovšie v Štylistike (1985). J. Mistrík v členení expresivity nadviazal na Ch. Ballyho a J. Zímu a expresivitu takisto chápe širšie ako emocionálnosť. Emocionálnosť je podľa autora spôsob prejavu citov, expresívnosť je prejav osobnosti. Emocionálnosť je pojmovo podradená expresívnosti. J. Mistrík upozorňuje aj na to, že ak sú slová pomenovávajúce city, reality jedinými pomenovaniami, ak si hovoriaci na vyjadrenie subjektívneho vzťahu nemá z čoho vybrať, nejde o expresívny prostriedok. Podľa neho expresívny príznak sa skladá z nociónálnej zložky a z expresívneho dodatku (apendixu) alebo dodatkov,

pričom expresívna zložka sa môže vyjadriť formálne, osobitnou príponou alebo supletívne.

O expresivite v slovnej zásobe uvažoval aj P. Ondrus (1972, s. 25; 1980, s. 156). Podľa neho expresívne slová sú slová, ktoré vyjadrujú city a vôľu, prípadne slová, ktorých predmetný význam sa dopĺňa citovým alebo vôľovým zafarbením. Expresívnymi prvkami bývajú najčastejšie slovotvorné sufixy a zmena významu slova.

Novšie sa u nás lexikálnou expresivitou zaoberala E. Tibenská (1982), a to so zameraním na expresivitu slovies, pričom sa pri určovaní expresivity pridržala postupov Ch. Ballyho. Pri určovaní expresívnosti slova rozlišuje tri fázy: a) určenie presného významu slova, b) identifikáciu expresívneho faktu reči, c) klasifikáciu expresívneho faktu reči. Slovotvorné a fonetické kritérium pri určovaní expresivity slova pokladá popri základnom významovom kritériu iba za pomocné. Tento prístup je plne odôvodnený, hoci niektoré slovotvorné morfémy, a to nielen v rámci substantív a adjektív, ale aj v rámci slovies, ktorým E. Tibenská venovala osobitnú pozornosť, sú príznačné práve pre expresívnu vrstvu slovnej zásoby. Také sú často napr. prípony *-áň*, *-úň*, *-oš*, *-oň*, *-aj* pri pomenovaniach osôb podľa istých vlastností, prípony *-ušký*, *-učký*, *-unký*, *-ulinký*, *-učičký* pri tvorení adjektív, ale aj slovo-tvorná morféma *-ka-* (*-inka-*, *-ika-*, *-unka-*, *-uška-*) pri tvorení slovies typu *spinkať* (porov. M. Pisárčiková, 1981). Najnovšie expresívnosti venoval pozornosť aj F. Kočiš v súvislosti s uvažovaním o synonymii a synonymách z lexikologického a lexikografického aspektu (Kočiš, 1988).*

2. V prácach o expresívnej slovnej zásobe sa všeobecne konštatuje, že expresívny príznak v expresívnych slovách môže mať kladnú alebo zápornú hodnotu podľa toho, či sa pomocou expresívneho príznaku vyjadruje kladný alebo záporný (negatívny) postoj k pomenovanej skutočnosti (porov. aj Kempcke a kol., 1984, s. XXIII). Medzi expresívne pomenovania s kladným expresívnym príznakom sa zaraďujú

* Hoci sa expresivite v slovenskej jazykovede zatiaľ nevenovala pozornosť tak komplexne (monograficky) ako inde, predsa náš prehľad literatúry o problematike expresívnosti, ktorý so zreteľom na potreby nášho príspevku nie je vôbec vyčerpávajúci, ukazuje, že sa už venovala pozornosť viacerým parciálnym otázkam expresivity. Preto do istej miery prekvapuje konštatácia J. Dolníka v príspevku *Kvalifikátor expresívnosti v Krátkom slovníku slovenského jazyka* [Slovenská reč, 53, 1988, s. 188—189], že Krátky slovník slovenského jazyka „odhaľuje ‚biele miesta‘ slovenskej lexikológie“ a že „jednou z otázok, ktoré sa v našej lexikológii osobitne neriešili, je otázka expresívnosti, čo sa odráža vo vymedzení a spracovaní expresívnej lexiky v KSSJ“.

familiárne slová, hypokoristiká čiže laudatíva, slová z detskej reči a eufemizmy (zjemňujúce slová), medzi pomenovania so záporným expresívnym zafarbením sa zaraďujú pejoratíva (hanlivé slová), vulgárne (hrubé) slová, ironicky zafarbené slová, žartovné a posmešné slová (porov. napr. P. Ondrus, 1972). V našom príspevku chceme osobitnú pozornosť venovať pejoratívam.

Hoci takmer všetci autori sa zhodujú v tom, že pejoratíva sú protipólom k melioratívam a že sú to vlastne slová so zhoršeným významom, sú isté rozdiely v ich presnom chápaní. M. Šalingová (1955) konštatuje, že pejoratíva sú slová, ktoré majú zhoršený význam, hanlivý prízvuk (vo vtedajšej terminológii hanlivý prízvuk), a že sa blížia k nadávkam. Toto chápanie sa v podstate prijalo aj v koncepcii Slovníka slovenského jazyka (pejoratívne slová sú slová so zhoršeným významom). Podľa P. Ondrusa (1972, 1980) pejoratíva (pejoratívne, resp. hanlivé slová) popri predmetnom význame vyjadrujú aj záporný odmietavý vzťah hovoriaceho k pomenovanej skutočnosti. Slová tohto druhu sú dysfemizmami, ktorými sa zveličuje nejaká záporná vlastnosť. J. Mistrík (1985, s. 82) zasa odlišuje pejoratíva od dysfemizmov. Podľa neho pejoratíva sú slová, ktorými sa vyjadruje negatívny postoj hovoriaceho k pomenovanej realite a zveličujú niektorú z jej negatívnych vlastností, ale sú to slová iba blízke dysfemizmom. Dysfemizmami sú nadávky typu *zmija*, *baran*, *brucháč*, *frfloš*. Od pejoratív sa odlišujú tým, že kým dysfemizmami sú nadávky vyjadrené premenúvaním osôb, pejoratíva sú nadávkami karikovaním, zveličovaním typických vlastností osôb. J. Mistrík ďalej konštatuje, že pejoratíva majú akú-takú frekvenciu iba vo familiárnych, menej kultúrnych a expresívnych dialógoch — obyčajne v detskej reči. Z takéhoto vymedzenia pejoratív sa javí, akoby pejoratívami boli iba pomenovania osôb, no sú nimi aj iné slová. Stačí na ilustráciu uviesť substantíva *brečka*, *žbrnda* = nechutné jedlo), *gebula* (= hlava), *žold* (= odmena za nečestnú službu), prídavné mená ako *pažravý* (= ktorý veľa zje), *gánivý* (= zamračený), slovesá *miništrovať* (= horlivo prisluhovať), *špekulovať* (= pomýšľať na niečo z vypočítavosti), *fabrikovať* (= produkovať vo veľkom množstve a obyčajne menej hodnotne), ktoré sa v lexikografických prácach hodnotia ako pejoratíva. Vo všetkých uvedených slovách okrem vecného významu je obsiahnutý prvok odmietavého postoja k pomenovanej skutočnosti. Konštatovanie o tom, že pejoratíva sa uplatňujú iba vo familiárnych, menej kultúrnych a expresívnych dialógoch, obyčajne v detskej reči, je veľmi zužujúce. Podľa našich zistení sa pejoratíva využívajú nielen v dialógoch a vo vymedzených oblastiach, ale aj v iných oblastiach, kde sú vhodné expresívne jazykové prostriedky, napr. aj v publicistike a v umeleckom jazyku (a to nielen v dialógoch).

Vráťme sa však k vymedzeniu dysfemizmov a pejoratív v ďalších prácach. J. Horecký — A. Rácová (1979, s. 40) dávajú znamienko rovnosti medzi termínmi *pejoratívum*, *dysfemizmus*, *hanlivé slovo* a *pejoratívum* vykladajú takto: „slovo vyjadrujúce nepriaznivý, odmietavý postoj, napr. *nosisko*, *trepaj*“. J. Findra (1983, s. 320) pejoratíva (zhoršujúce slová) charakterizuje ako expresíva so záporným citovým zafarbením, ktorými sa vyjadruje negatívny vzťah ku komunikovanému obsahu (napr. *ožran*, *držgroš*, *pracháč*), a dysfemizmy charakterizuje ako prostriedky negatívneho hodnotenia, ktoré zápornú vlastnosť veci zveličene zdôrazňujú (napr. *idiot*, *cundra*) a to aj použitím názvov zvierat (napr. *kôň*, *somár*, *zmija*).

V slovenských lexikografických dielach sa uplatňuje iba kvalifikátor *pejoratívne slovo*, v českých prácach kvalifikátor *hanlivé slovo* bez ohľadu na to, či sa týmito slovami zveličuje typická negatívna vlastnosť alebo či sa na pomenovanie typickej negatívnej vlastnosti používajú mená zvierat (pravda, tu sa uplatňujú rozličné kvalifikátory z hľadiska stupňa expresivity, čisto expresívne, pejoratívne alebo hrubé, vulgárne).

Nazdávame sa, že nie je vhodné významovo rozlišovať medzi pejoratívami a dysfemizmami, a že je opodstatnené také riešenie, aké uvádzajú J. Horecký — A. Rácová, t. j. že ide o synonymné termíny. Pri tomto stanovisku vychádzame z toho, že na pomenovanie tej istej skutočnosti sa raz používa slovo gréckeho pôvodu *dysfemizmus* (z gréc. *dys* = porušený, chybný, zlý a *fémi* = hovorím) a raz slovo latinského pôvodu *pejoratívum* (z lat. *pejorare* = zhoršovať, resp. *pejor* = horší), tak ako sa na označenie slov s opačným expresívnym príznakom používa termín gréckeho pôvodu *eufemizmus* (z gréc. *eu* = dobre, *fémi* = hovorím) a latinského pôvodu *melioratívum* (z lat. *meliorare* = zlepšovať, resp. *melior* = lepší). O problémoch, ktoré vyplývajú z členenia na dysfemizmy a pejoratíva, svedčí aj okolnosť, že tí istí autori tie isté slová raz zaraďujú k dysfemizmom a inokedy k pejoratívam. Napr. J. Mistrík v Slovenskej štylistike (1970, s. 205—206) slová *brucháč*, *frľoš*, *čaptoš*, *dlaba* zaraďuje k pejoratívam, ktoré poukazujú na zlú vlastnosť priamo (podľa Slovenskej štylistiky dysfemizmy poukazujú na zlú vlastnosť obrazne a sú to často štylisticky využité názvy zvierat ako *kôň*, *krava*, *pes*, *hyena*), no tie isté slová v Štylistike (1985, s. 82) zaraďuje k dysfemizmom. J. Findra (1983, s. 320) slová typu *kôň*, *somár* použité na pomenovanie osôb zaraďuje k dysfemizmom.

Podľa nášho názoru možno pejoratíva (pejoratívne slová, dysfemizmy, hanlivé slová) charakterizovať ako slová s negatívnym expresívnym príznakom, ktoré okrem pomenovania objektívnej skutočnosti vyjadrujú aj záporný, odmietavý postoj k nej. Pejoratíva môžeme roz-

deliť na dve skupiny: a) pejoratíva s inherentným negatívnym príznakom, pri ktorých je negatívny príznak neoddeliteľnou súčasťou základného významu slova, napr. *šklban*, *darmožráč*, *záletník*, *prospechár*, *frľoš*, *žbrnda*, *frniak*, *gamba*, *gániť*, *fidlikať*, *fabrikovať*, b) pejoratíva s adherentným negatívnym príznakom, pri ktorých je negatívny príznak iba súčasťou preneseného, druhotného významu, napr. *žoldnier* vo význame „najatý prisluhovač“, *parazit* vo význame „človek žijúci z práce iných alebo z cudzích prostriedkov“, *žold* vo význame „odmena za nečestnú službu“, *šrotovať* vo význame „pažravo jest“, *miništrovať* vo význame „horlivo prisluhovať“. Sem patria aj pomenovania zvierat používané na označenie ľudí alebo ako nadávky, napr. *cap*, *vôl*. Treba ešte povedať, že pejoratíva tak ako všetky expresíva majú svoje notionálne náprotivky, čo vyplýva z faktu, že príznakové expresívne (i pejoratívne) lexikálne prostriedky vnímame na pozadí neutrálnej lexiky. Sú nimi spravidla synonymá bez negatívneho expresívneho [pejoratívneho] príznaku, no nemusia to byť vždy iba jednoslovné pomenovania; bezpríznakovým náprotivkom sú často aj dvojslovné alebo viacslovné opisné vyjadrenia, porov. *fidlikať* — *neobratne rezať*, *neobratne píliť*, alebo *nezručne hrať*, *držgroš* — *skúpy človek*, *fizel* — *príslušník tajnej polície*.

Na tomto mieste treba ešte uviesť, že pejoratívam sú blízke vulgarizmy. J. Mistrik (1985, s. 82) ich charakterizuje ako slová, ktorými nekultúrne používatelia jazyka priamo, bez okúňania pomenúvajú chúlостivé alebo nechutné fyziologické javy v súvislosti s človekom (napr. *greať*, *sopeľ*). J. Findra (1983, s. 320—321) ich charakterizuje ako hrubé, neslušné až tabuové slová s výrazne negatívnym citovým zafarbením, príznačné pre hrubý, nespoločenský spôsob vyjadrovania. Toto vymedzenie vulgarizmov (vulgárnych, hrubých slov) možno prijať. Hranica medzi pejoratívami (dysfemizmami) a vulgarizmami (hrubými slovami) je však dosť plynulá tak v skupine nadávok, ako aj v skupine slov pomenúvajúcich fyziologické javy súvisiace najmä s človekom.

Pozrime sa teraz, ako sa so skúmanou časťou expresívnej vrstvy slovnej zásoby s negatívnym expresívnym príznakom vyrovnáva Krátky slovník slovenského jazyka (1987). V Základných zásadách spracovania slovníka v časti *Normatívne a štýlové hodnotenie lexikálnych prostriedkov* sa uvádza, že z hľadiska prítomnosti citového príznaku sa označuje lexikálny prostriedok ako expresívny. V rámci expresívnych slov sa potom uvádzajú aj pejoratívne slová, ktoré sa charakterizujú ako „slová vyjadrujúce ku skutočnosti záporný, pohrdavý alebo odsudzujúci postoj“ a dopĺňa sa, že „pejoratívny príznak majú najmä nadávky“. Hrubé a vulgárne slová sa charakterizujú ako slová „vyjadrujúce citový postoj ku skutočnosti spôsobom, ktorý sa hodnotí ako spoločensky neprimeraný, neslušný“, alebo patriace do spoločen-

ského tabu, pričom sa ešte konštatuje, že tieto výrazy stoja na okraji spisovného jazyka a často siahajú i zaň.

Ako vidieť, ani Krátky slovník slovenského jazyka nevymedzuje dysfemizmy ako samostatnú skupinu expresívnych slov s negatívnym príznakom. Uvádza sa iba kvalifikátor *pejoratívne slovo*, pričom týmto kvalifikátorom sa označujú, tak ako sme to naznačili, a) pejoratívne slová s inherentným negatívnym príznakom a b) pejoratívne slová s adherentným negatívnym príznakom.

V lexikologickej teórii aj v lexikografickej praxi sa odlišuje expresívne zafarbenie slova od štýlového zafarbenia slova, preto expresívne zafarbenie môžu nadobúdať nielen slová štýlovo bezpríznačové, ale napr. aj slová z hovorového štýlu. Preto sa v slovníku môžeme stretnúť aj s kombináciou kvalifikátorov *hovorové slovo* a *expresívne slovo*, teda s kvalifikátorom *hovorové expresívne slovo* (v slovníku *hovor. expr.*). Taká istá situácia môže vzniknúť aj pri pejoratívnych slovách, a tak sa môžeme stretnúť s kvalifikátorom *hovorové pejoratívne slovo* (v slovníku *hovor. pejor.*).

V ďalšej časti na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov na pejoratívne slová z Krátkeho slovníka slovenského jazyka, pričom ich uvedieme v dvoch skupinách podľa toho, či pejoratívny príznak je v nich inherentný (t. j. obsiahnutý vo význame) alebo adherentný. Dokumentujeme zároveň tézu, že každý expresívny, a teda aj pejoratívny lexikálny prostriedok má svoj neutrálny náprotivok, teda neutrálne synonymum.

a) Príklady na pejoratívne slová s inherentným negatívnym príznakom (v slovníku je ich základný význam označený skratkou *pejor.*): *babizňa* (žena), *bibas* — označené ako hovor. pejor. (hlupák), *buržu* (príslušník buržoázie), *byrokracia* (úradnícky aparát), *darmožrád* (zaháľáč), *drobnostkárstvo* (lipnutie na drobnostiach), *držgroš* (skúpy človek), *flákač* — hovor. pejor. (zaháľáč), *frnda* (parádnic), *frdniť sa* (parádiť sa), *frniak* (nos), *fušer* (neodborník), *galimatiáš* (zmätok), *gamba* (pera), *gániť* (zazerať), *gánivý* (zamračený), *gauner* — hovor. pejor. (podliak), *gebuľa* — hovor. pejor. (hlava), *hebedo* (tučný človek), *hnílač* (leňosi), *holobriadok* (mladík), *mocipán* (vládca), *mumák* (hlupák), *šmelína* — hovor. pejor. (nedovolený obchod), *špiritizovať* — hovor. pejor. (premýšľať), *štrbák*, *štrbáň* (štrhavý človek), *štvác* (poburovateľ), *šudiar*, *šudier* (klamár), *šupák* — hovor. pejor. (tulák), *švandra* (pobehlica), *ženština* (žena), *židák* (žid).

b) Príklady na pejoratívne slová s adherentným negatívnym príznakom (v slovníku je ich prenesený význam označený skratkou *pejor.* alebo je ich druhotný význam označený skratkou *pejor.*): *baba* (zbabelec), *barbar* (nekultúrny človek), *beštia* (surovec), *blikať* (kričať), *brloh* (1. obydlie, 2. úkryt), *brečka* (jedlo), *felčiar* — hovor.

pejor. {lekár}, *handra* {slaboch}, *handrár* {bedár}, *hľista* {chudý človek}, *hnílý* — hovor. pejor. {lenivý}, *hrabať* {zhromažďovať}, *hus* {hlupaňa}, *meštiak* {malomeštiak}, *miništrovať* {pomáhať}, *šrotovať* {jesť}, *štekať* {1. kričať, 2. nadávať}, *žoldnier* {vojak}, *žold* {plat}.

3. V článku sme venovali pozornosť expresívnym slovám s osobitným zameraním na pejoratívne slová. Pri hodnotení slov z hľadiska expresivity vychádzame v zhode s inými autormi z toho, že expresivnosť nie je iba emocionálnosť, citovosť, ale aj vôľovosť, afektívnosť. Z takéhoto chápania expresivity pristupujeme aj k pejoratívnym slovám. Za pejoratívne slová pokladáme slová s negatívnym expresívnym príznakom, ktoré okrem pomenovania objektívnej skutočnosti vyjadrujú aj záporný, odmietavý postoj k nej, pričom tento negatívny príznak môže byť inherentný (obsiahnutý v základnom význame slova) alebo adherentný (je súčasťou preneseného, druhotného významu slova).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

- BALLI, Š. (BALLY, Ch.): Francuzská stilistika. Moskva, Izdatel'stvo inostrannoj literatury 1961. 394 s.
- FINDRA, J. — GOTTHARDOVÁ, G. — JACKO, J. — TVRDOŇ, E.: Slovenský jazyk a sloh. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 436 s.
- HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 208 s.
- IVANOVÁ-SALINGOVÁ, M.: Expresívny príznak. *Jazykovedný časopis*, 21, 1970, s. 154—171.
- KEMPCKE, G. a kol.: Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. In zwei Bänden. Berlin, Akademie-Verlag 1984. 1400 s.
- KOČIŠ, F.: Synonymia a synonymá z lexikologického a lexikografického aspektu. *Slovenská reč*, 53, 1988, s. 37—48.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 424 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
- ONDRUS, P.: Slovenská lexikológia. 2. Náuka o slovnej zásobe. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 96 s.
- ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.
- PISÁRČIKOVÁ, M.: Slovesá s príznakom zdobenosti a ich synonymické vzťahy. *Kultúra slova*, 15, 1981, s. 33—38.

- SCHNEK, R.: K otázke expresívnych slov. Slovenská reč, 21, 1956, s. 72—76.
 Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 832 s.
 ŠALINGOVÁ, M.: K štylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku. Slovenská reč, 20, 1955, s. 40—49.
 TIBENSKÁ, E.: Expresivita slovies z hľadiska lexikografickej praxe. Slovenská reč, 47, 1982, s. 145—155.
 ZÍMA, J.: Expresivita slova v súčasnej češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961. 140 s.

ROZLIČNOSTI

Slovanský — sloviensky — slovenský — slovinský — slavónsky

Prídavné mená so základom *slovan-*, *sloven-*, *slovien-*, *slovin-*, *slavón-* sú formálne blízke, ale významovo odlišné. Pre svoju formálnu podobu sa neraz v hovorených aj v písaných prejavoch zamieňajú. Spôsobuje to nedorozumenia a nepríjemné omyly. Všetky tieto adjektíva majú v základe jeden z dvoch variantov toho istého koreňa {koreňovej morfémy}: *slov-* a *slav-* a na konci tú istú slovotvornú príponu vzťahových prídavných mien *-ský*. Označujú vzťah k národu, národnosti, resp. skupine kmeňov (slová s koreňom *slov-*) alebo vzťah ku krajine (slovo s koreňom *slav-*).

Vzájomná významová odlišnosť vyplýva z odlišného významu základných (fundujúcich) substantív. Ide o tieto významové rozdiely adjektív a fundujúcich substantív:

slovanský — *Slovan* (označenie príbuzných kmeňov, dnes národov),
sloviensky — *Slovien* (pôv. *Slověninъ*, označenie časti západoslovanských kmeňov),

slovenský — *Slovák* (pôv. *Sloven*, porov. *Slovensko*, *Slovenka*; od *Slovák* je *slovácky*, *Slovácko* — oblasť východnej Moravy s nárečím blízkym juhoslovanským dialektom),

slovinský — *Slovinec* (porov. v slovinčine *Slovenec*, *Slovenka*, *slovenski*, označenie jedného z juhoslovanských národov, star. aj vymretého slovanského kmeňa v severnom Poľsku a strednom Rusku),

slavónsky — *Slavónia* (označenie jednej z dvoch južných slovanských krajín, ktoré patrili k Rakúsko-Uhorsku, dnes krajina medzi Slovinskom a Chorvátskom v Juhoslávii).

Zriedkavé je adjektívum *sloviacky* od nárečového názvu *Sloviak*, ktoré používala uhorská buržoázna a renegátska maďarónska vládna

skupina s protislovenskou rozbíjačskou tendenciou na východnom Slovensku.

V staršom období, napr. u A. Bernoláka a J. Hollého, malo adjektívum *slovenský* dva významy: širší „týkajúci sa Slovanov“ a užší „týkajúci sa Slovákov“. Podobne aj substantívom *Slovák* sa označoval aj príslušník Slovanov, ale aj príslušník slovenského národa.

Všimli sme si vyššie (pri adjektíve *slovinský*), že adjektívum *slovenski* znamená v slovinčine „slovinský“. Táto medzijazyková homonymia (*slovenský* — *slovenski*) spôsobuje nepríjemné nedorozumenia v knihovníckej praxi. Slovinské slovníky so začiatočným slovom *Slovenski*... sa pri vecnom kartotečnom triedení zaraďujú omylom medzi práce dotýkajúce sa slovenčiny.

Pri apretúrach a korektúrach textov treba venovať zvýšenú pozornosť adjektívam typu *slovenský*, *slovanský*, *slovinský* a pod., aby sme sa vyhlí neprijemným a nesprávnym údajom.

Konštantín Palkovič

Nocovňa

V populárnej rozhlasovej relácii pre motoristov Pozor, zákruta! moderátor kladne hodnotil fakt, že „v bratislavskej budove ČSAD na Mlynských Nivách budú slúžiť umývárne, jedáleenské kútky, prezliekárne a nocovne konečne svojmu účelu, na ktorý boli pôvodne predurčené.“ V citovanej výpovedi sa nachádza podstatné meno *nocovňa* fungujúce ako označenie miestnosti, ktorú využívajú zamestnanci dopravného podniku pri plnení služobných povinností. Keďže v základných lexikografických dielach a príručkách slovo *nocovňa* nie je, naznačíme, akým slovotvorným postupom vzniklo, aký je jeho bližší (presnejší) význam a do ktorej komunikačnej sféry ho možno začleniť.

Názvy miesta sa v slovenčine tvoria od sloviess a od podstatných mien, nikdy nie však od prídavných mien. Zriedkavo sa pri nich uplatňuje synonymia, homonymia a prenášanie významu (porov. Ondrus — Horecký — Furdík: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 108). Príponou *-(ov)ňa*, ktorá je aj v slove *nocovňa*, tvoríme názvy miesta, kde prebieha proces označený slovesným slovotvorným základom, napr. *glejovať* — *glejovňa* (miesto slúžiace na úpravu stolárskych výrobkov spravidla organickým lepidlom — glejom), *lakovať* — *lakovňa* (priestor, v ktorom sa vykonávajú finálne práce pri zhotovovaní a úprave výrobku), *pieskovať* — *pieskovňa* (časť metalurgickej pre-

vádzky, v ktorej sa pri vyhotovovaní foriem predurčených na liatie ako separátor používa piesok), *poisťovať* — *poisťovňa* (inštitúcia vykonávajúca uzatváranie poisťných zmlúv s podnikmi alebo občanmi); podobne *pracovňa*, *smaltovňa*, *snemovňa*, *spaľovňa*, *študovňa*, *transformovňa*, *úschovňa*, *valcovňa*, *zinkovňa* a pod.

Od slovotvorného základu *nocovať* (byť niekde na noc, tráviť noc na nejakom mieste) je analogicky utvorené aj pomenovanie *nocovňa* označujúce miestnosť, ktorá je k dispozícii v našom prípade vodičom diaľkových autobusových liniek na oddych v prestávke medzi príchodom a odchodom spoja najmä v neskorých večerných a nočných hodinách. Novotvarom *nocovňa* sa teda označuje iné účelové zariadenie, ako je to, ktoré sa pomenúva slovom *nocľaháreň* (miestnosť, budova alebo časť iného uzavretého priestoru zariadená na spoločné prechodné ubytovanie osôb na noc, napr. *vojenská nocľaháreň*, *turistická nocľaháreň* a i.), príp. *nocľazišisko* (miesto na nocovanie, napr. *bačovo nocľazišisko na prični*, príklady sú zo Slovníka slovenského jazyka II, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 386).

Neologizmus *nocovňa* vznikol v profesiovej reči pracovníkov dopravy a uplatňuje sa už aj v publicistických textoch. Pretože je utvorený správne a systémovo, možno oprávnené predpokladať jeho posun z neoficiálnej sféry bežného dorozumievacieho styku do oficiálnej verejnej komunikačnej sféry (napr. aj posun k termínom).

Vladimír Patráš

SPRÁVY A POSUDKY

Z dvadsiateho prvého ročníka časopisu Russkaja reč

Dvadsiaty prvý ročník (1987) časopisu *Russkaja reč* (vedecko-popularizačný časopis Ústavu ruského jazyka AV ZSSR) je zaujímavý nielen pre jazykovedcov a literárnych vedcov, ale aj pre všetkých pracovníkov v oblasti spoločenských vied.

V rubrike *Kultúra slova* je pozoruhodný príspevok N. A. Kondrašova a N. S. Umnenkovovej *Zdroje hovorového jazyka* (č. 1). Je venovaný emocionálno-hodnotiacim názvom so sufixom *-ga*. Podstatné mená zakončené na *-ga* sú síce v súčasnom jazyku málo produktívne, ale v hovorovej reči sa vyskytujú veľmi často. Sú to slová, z ktorých mnohé nie sú zachytené v slovníkoch: *modernága*, *skromňaga*, *smešhuga*, *umňaga* atď.

Slová zahrnuté do tejto skupiny nesú vo svojom význame expresívno-emocionálny prvok, teda sú štylisticky príznakové. Expresívny sufix pridáva odvodenému slovu hodnotiaci odtienok, ktorý môže byť kladný (láskavá iró-

nia, žartovanie], častejšie však býva záporný (pohrdanie, odsudzovanie). Kladná či záporná expresívnosť závisí od kontextu, v ktorom sa tento typ slova nachádza.

Zjavná štylistická príznakovosť podstatných mien s príponami *-aga*, *-uga*, *-yga* sa osobitne zreteľne prejavuje v porovnaní so synonymami, ktoré sa tvoria pomocou iných emocionálnohodnotiacich sufixov. Tak sa tieto dvojice podstatných mien odlišujú iba štylistickými odtienkami.

Analýza paralelných foriem ukazuje, že sufixom *-ga* sa tvoria názvy osôb, ktoré majú expresívny príznak. Napr. slovo *bedňag* má v sebe na rozdiel od slova *bedňaga* minimálnu dávku emocionálnosti, kým *bedňaga* je emocionálne príznakové slovo a vyjadruje negatívny vzťah hovoriaceho k denotátu.

Pozornosť si zasluhuje aj príspevok J. N. Millera *Výrazové možnosti antoným* (č. 1). Autor zastáva názor, že popri antonymách s rozdielnym koreňom (*vesiolyj* — *grustnyj*) existujú aj tzv. antonymá so spoločným koreňom (*pravda* — *nepravda*). Označuje ich ako antonymá jedného slovného druhu. Autor poukazuje na to, že v opačných významoch sa môžu používať aj slová patriace do rôznych slovných druhov. Podľa neho ide o tzv. medzislovnodruhovú antonymiu. Antonymné prvky „molodoj“ a „staryj“ sa v jazyku môžu vyjadriť aj inými slovnými druhmi, napr. slovesami *molodeť* a *stareť* alebo podstatnými menami *molodost* — *starost*. Nositelmi opačných významov sú tu zodpovedajúce korene slov *molod-* a *star-*, preto antonymami nie sú iba prídavné mená *molodoj* — *staryj*, ale aj prídavné meno *molodoj* a podstatné meno *starost*, hoci takýto vzťah nie je z gramatického hľadiska rovnocenný, pretože prvé slovo pomenúva vlastnosť a druhé stav. Takisto podstatné meno *zagaďka* je antonymom nielen podstatného mena *razgaďka*, ale aj slovesa *razgaďat*.

Medzislovnodruhovú antonymiu poskytuje v mnohých prípadoch možnosť vyhnúť sa slovám toho istého slovného druhu, ktoré môžu byť gramaticky jednotypové a lexikálne tautologické: napr. *ne poleznyj* a *bespoleznyj* — opakujú sa gramatické kategórie rodu, čísla, pádu, a tak sa prozaický prejav stáva málo výrazným. Tieto nedostatky môže medzislovnodruhovú antonymiu odstrániť.

L. I. Skvorcov v článku *Z normatívno-štylistického slovníka ruského jazyka* (č. 2) oznamuje čitateľom, že v Ústave ruského jazyka AV ZSSR v oddelení kultúry ruského slova sa dokončili práce na *Normatívno-štylistickom slovníku ruského jazyka* (autori S. I. Vinogradov, L. N. Kuznecov, G. I. Miskevič, L. I. Skvorcov). Cieľom slovníka je podať lexikografický opis noriem súčasného ruského spisovného jazyka (ortoepických, lexikálnych, gramatických) s detailným opisom ich štylistického statusu, s hodnotením synchrónnej a historickej obmeny jazykových prostriedkov, s poukázaním na živé tendencie dynamiky a rozvoja používania slov v spisovnom jazyku. Zostavovatelia sa usilovali zovšeobecniť bohaté skúsenosti existujúcich slovníkov a príručiek, celej kodifikačnej práce v oblasti ruského jazyka počas sovietskej epochy.

Slovník zachytáva objektívne procesy demokratizácie spisovného jazyka (a jeho normy), rozšírenie jeho normatívnej základne v súčasnosti. Materiál Normatívno-štylistického slovníka ruského jazyka uverejňuje časopis *Russkaja reč* od č. 2/1987.

V spomínanej rubrike (č. 5—6) je aj článok V. N. Sergejeva *Slovníky sovietskej epochy*, v ktorom sa autor zaoberá sovietskymi lexikografickými prácami vydanými po VOSR. Okrem výkladových slovníkov, ktoré väčšine rusistickému obce nie sú neznáme, existuje mnoho odborných, špeciálnych slovníkov.

Ako prvý z takýchto slovníkov vyšiel r. 1956 *Krátky synonymický slovník ruského jazyka* (2. vyd. 1961). Obsahuje zhruba 3 000 slov usporiadaných do synonymických radov. Z. J. Alexandrovová je autorkou *Synonymického slovníka ruského jazyka* (1. vyd. 1968, 5. vyd. 1986). Obsahuje už 9 000 synonymických radov a upozorňuje aj na osobitosti použitia jednotlivých členov radu v reči a na ich štylistické príznaky.

Vefkou udalosťou v sovietskej lexikografii bolo dokončenie prác na dvojzväzkovom *Synonymickom slovníku ruského jazyka* (hlavná redaktorka A. P. Jevgenievová). Je to dosiaľ najúplnejší opis ruských lexikálnych synonym. Použitie každého slova je doložené množstvom ilustrácií. V úlohe synonym vystupujú nielen slová, ale aj frazeologizmy. Ďalej hodno spomenúť *Frazeologický slovník ruského jazyka* (hlavný redaktor A. J. Molotkov, 1. vyd. 1967, 4. vyd. 1986). Obsahuje viac ako 4 000 najrozšírejších frazeologizmov a uvádza rôzne formy ich použitia.

Skupina lexikografov pod vedením V. P. Žukova zostavila *Slovník frazeologických synonym ruského jazyka* (1987). Je v ňom približne 730 synonymických radov. Bohatý ilustračný materiál frazeologických synonym má pôvod v umeleckej a publicistickej literatúre.

Ruština má značný počet cudzích slov a výrazov, ktoré sa používajú nepreložené so zachovaním pravopisu v pôvodnom jazyku. Tieto slová sú často internacionálneho charakteru a spracované sú v odbornom *Slovníku cudzích slov a výrazov*, ktoré sa v ruskom jazyku používajú bez prekladu. Autormi tohto dvojzväzkového slovníka sú A. M. Babkinová a V. V. Šendeciová (1. vyd. 1966, 2. prepracované a doplnené vydanie 1984—87). S týmto slovníkom je úzko spojený *Slovník latinských okřídlených výrazov* od N. T. Babičeva a J. M. Borovského (2. vyd. 1986). Informatívny slovník obsahuje latinské okřídlené výrazy a citáty, ktoré sa v ruskom texte používajú bez prekladu.

Pozornosti jazykovedcov neuniklo obrovské množstvo nových slov a výrazov, ktoré sa objavili za sovietskej vlády. V jazykovednom ústave AV ZSSR v Leningrade skúma skupina jazykovedcov pod vedením N. Z. Kotelovovej nové slová, výrazy a nové významy, ktoré nadobudli už známe slová. Vypracovali sa špeciálne slovníky a príručky neologizmov sovietskej epochy. V r. 1971 vyšla prvá slovníková príručka *Nové slová a významy* (na báze materiálov sovietskej tlače a literatúry 60. rokov) pod vedením N. Z. Kotelovovej a J. S. Sorokina. V r. 1984 vyšiel druhý slovník tohto typu, pripravený podľa materiálov z tlače a literatúry 70. rokov (hlavná redaktorka N. Z. Kotelovová). Popri vydávaní slovníkov tohto typu vychádza každoročne séria *Novoje v russoj leksike* (Slovníkové materiály — 77, 78, 79, 80, 81, 82). Tieto slovníky a ročenky v podstatnej miere dopĺňajú poznatky a informácie o slovách a výrazoch súčasného ruského jazyka. Posledná ročenka vyšla r. 1987. Je v nej lexikografický opis slov, významov slov, slovných spojení, ktoré nie sú zachytené v slovníkoch.

Veľmi významnou prácou je *Etymologický slovník slovanských jazykov*,

ktorý vychádza pod vedením O. N. Trubačova [zatiaľ vyšlo od r. 1974 do r. 1987 13 dielov — po písmeno K]. Slovník podáva systematické informácie o prastarej vrstve slovnej zásoby všetkých slovanských jazykov, o jej pôvode a rozšírení.

Z oblasti historickej lexikografie hodno spomenúť 12 dielov *Slovníka ruského jazyka XI.—XVII. storočia*, ktorý vyšiel zatiaľ po písmeno O (1975—1987). Slovník poskytuje dôležitý materiál pre historickú slovtvorbu a etymológiu.

Od r. 1984 do r. 1987 vyšli tri vydania *Slovníka ruského jazyka 18. storočia* [hlavný redaktor J. S. Sorokin]. Slovník podáva opis slovnej zásoby ruštiny v epoche formovania nového spisovného jazyka na národnej báze.

V súčasnosti sa v jazykovednom ústave AV ZSSR (v Leningrade) pripravuje *Slovník ruských nárečí*. Podáva opis nárečových slov a ich významov, frazeológiu, terminológiu, archaizmy, prvky argotu atď. Bude to najrozsiahlejšia a v sovietskej dialektologickej lexikografii základná práca. Pracuje sa s materiálom, ktorý zhrnuli a pripravili ruskí a sovietski dialektológovia za ostatných 200 rokov. Od r. 1965 do r. 1987 vyšlo 22 dielov slovníka (posledné spracované písmeno je O).

Aj v porevolučnom období pokračuje vydávanie slovníkov cudzích slov. Najrozsiahlejším z nich je *Slovník cudzích slov*, ktorý začal vychádzať r. 1937 pod vedením I. V. Lechina a F. N. Petrova. Slovník bol niekoľko ráz prepracovaný a znovu vydaný, 14. vydanie vyšlo r. 1987.

Sovietski lexikografi pracujú aj na nových typoch slovníkov. Kolektív pracovníkov Ústavu ruského jazyka AV ZSSR zostavuje *Slovník jazyka V. I. Lenina*. Bude v ňom sústredená lexika a frazeológia Zbraných spisov V. I. Lenina. Vydanie slovníka tohto typu sa pripravuje prvý raz, v histórii lexikografie zatiaľ nemá predchodcu.

V rubrike venovanej jazyku diel V. I. Lenina je pozoruhodná práca J. L. Lilejevovej [č. 2] *Zriedkavé slová v dielach V. I. Lenina*. Slová tohto typu tvoria až 42,5 % z celkového počtu slov v dielach V. I. Lenina, čo predstavuje podstatnú časť Leninovho slovníka. Autorka príspevku zistila 185 slovies a slovesných spojení, ktoré nie sú zachytené vo výkladových slovníkoch. Väčšinu slovies utvoril V. I. Lenin podľa slovtvorných modelov existujúcich v tom čase. Početnú skupinu slov tvoria slovesá končiace sa sufixmi *-irovať*, *-izirovať*, napr. *nakooptirovať*, *otmanevrirovať*, *sprograssirovať*, *sredaktirovať* atď. a sufixmi *-stovať*, *-(n)ičať* (vyjadrujú leninovskú iróniu), napr. *volokitničať*, *demagogstvovať*, *krasnobaistvovať*.

Početná je aj skupina slovies utvorených predponami *archi-*, *pere-*, *po-*, *na-*, napr. *archiradovať*, *perezasedať*, *poobsudiť*, *nakonfiskovať*. Všetky slovesá s predponami *archi-* sú okazionálne, utvorené ad hoc.

V rubrike *Ruský jazyk a VTR* nemôžeme prejsť bez povšimnutia okolo príspevku L. K. Grandinovej *Putovanie termínu do spisovného jazyka* [č. 5]. Zdokonalenie vedecko-technického myslenia má za následok zmeny postupov pri pomenúvaní nových javov. Mnoho vedcov sa dnes zaoberá skúmaním problému unifikácie a normalizácie terminológie. To, pochopiteľne, vyvoláva záujem aj o opačný postup, späť s tzv. prechodom termínu do iných štýlových vrstiev jazyka. V novom štýlovom prostredí sa potenciálne vlastnosti termínu rozvíjajú a určujú jeho nové syntaktické väzby. Termín sa

prispôsobuje novým kontextom, ktoré napokon menia jeho pôvodný obsah. V procese jeho používania sa rozvíjajú nové významy a nové frazeologické spojenia.

V rubrike *Kronika* je publikovaný príspevok J. Ž. Kuznecovovej a S. A. Ponomarenka o storočníci veľkej kartotéky. Autori príspevku informujú čitateľa, že na jeseň r. 1986 si veľká kartotéka slovníkového oddelenia pripomenula sto rokov od svojho založenia. Pri jej základoch stál akademik J. K. Grot. V súčasnosti je v nej 8 miliónov excerpčných lístkov. Na jej základe bol spracovaný 17-zväzkový Slovník súčasného ruského jazyka, 4-zväzkový Slovník ruského jazyka a veľa iných základných slovníkov.

Pri tejto príležitosti sa v Leningrade uskutočnila v čase od 28. do 30. októbra 1986 všezväzová konferencia pod názvom *Národné lexikografické fondy. Problémy formovania, systematizácie a efektívnosti ich využitia*. Na konferencii pracovali dve sekcie: kartotéka súčasného jazyka a kartotéka historického jazyka a dialektológie. Cieľom konferencie bolo zovšeobecniť skúsenosti získané pri tvorbe a využívaní kartoték rôzneho typu a pri hľadaní ciest na zvyšovanie ich efektívnosti. Konferencia sa zaoberala aj problémom, ako zachytiť čo najobjektívnejšie stav jazyka určitej epochy. Účastníci konferencie sa oboznámili s teóriou a praxou formovania a fungovania národných jazykov RSFSR, Bieloruskej, Ukrajinskej, Estónskej, Gruzínskej, Kazaskej a Moldavskej SSR. V rámci rôznych kartoték sa sovietskym lexikografom podarilo zhromaždiť obrovské množstvo materiálu. Vytvorili sa všeobecné kartotéky (slúžia na zostavovanie úplných výkladových slovníkov), kartotéky jazykov jedného autora (V. I. Lenina, M. A. Šolochova, T. G. Ševčenka atď.), etymologické, nárečové, historické a odborné kartotéky.

Konferencia nastolila niekoľko základných problémov, napr. v akom množstve zaradiť do kartotéky a neskôr do výkladových slovníkov rôzne zložky slovnej zásoby (hovorovú, terminologickú, onomastickú); možnosť zjednocovať výkladové a ideografické slovníky, rôzne typy definícií a ilustračný materiál; orientácia na určitého čitateľa; účelnosť vytvárania tezaurov.

Okrem uvedených príspevkov sú zaujímavé aj príspevky v rubrikách *Ruština v súčasnom svete*, *Ruština ako prostriedok medzinárodnej komunikácie* a *Slovo mladému lingvistovi*.

Dvadsať prvý ročník časopisu *Russkaja reč* je dobrým a užitočným zdrojom informácií o súčasnom stave a vývoji ruského jazyka a o najvýznamnejších prácach, ktoré sa na tomto poli uskutočňujú, prípadne sú už dokončené.

Anna Šebestová

Nový prírastok našej encyklopedistiky

[Malá encyklopédia Slovenska. Bratislava, Veda 1987. 664 s.]

Jednou z charakteristických črt nášho kultúrneho napredovania je vydávanie encyklopedických diel. V tejto sérii je najnovším prírastkom *Malá encyklopédia Slovenska* [ďalej MES]. Koordinátorom vydávania encyklopédií

na Slovensku je Encyklopedický ústav SAV, Matica slovenská vydáva bibliografické slovníky a vydavateľstvá Alfa a Obzor vydávajú encyklopédie jednotlivých vedných odborov. Pôsobnosť Encyklopedického ústavu SAV sa však nezužuje na koordinačnú prácu, jadro jeho činnosti je vo vydávaní encyklopedických diel. V rozpätí rokov 1977—1982 ústav pripravil reprezentatívne šesťsväzkové dielo *Encyklopédia Slovenska* (ďalej ES) a v pomerne krátkom časovom odstupe od jeho vydania vychádza MES.

Sám fakt, že dve tematicky rovnako orientované encyklopédie vychádzajú vlastne bezprostredne za sebou, vyvoláva otázku, aký je vzťah medzi nimi, otázku, či MES nie je iba zostrihom svojej predchodkyne. Doktoré heslá, medzi nimi na prvom mieste heslá približujúce osobnosti našich dejín, akoby potvrdzovali predpoklad, že MES je len zhustenou, zredukovanou podobu ES. Treba zdôrazniť, že isté veci jednoducho vyplývajú z rozdielnosti rozsahu oboch diel. Keď sa porovnajú iné heslá, plasticky sa ukáže nielen to, že MES vychádza z údajov, hodnotiacich kritérií atď. ES, lež aj to, že ich „dopĺňa a rozširuje o nové javy, fakty, udalosti i osobnosti“ (s. 7). Toto konštatovanie z úvodu doložíme aspoň jedným príkladom: obidve encyklopédie spracúvajú heslá *hudobný nástroj* (heslo v ES má podobu *hudobné nástroje*), ale s inou stavbou hesla a s celkom iným ilustračným materiálom.

Na prebale publikácie sa ako informačný doplnok názvu MES uvádza, že dielo je súhrnom poznatkov o minulosti a prítomnosti Slovenska. Ide o súhrn poznatkov z rozmanitých vecných okruhov. Tieto poznatky reprezentujú heslá typu *keltské mince*, *minca*, *hradby*, *hračka* atď. (hmotná kultúra), *Acta*, *Cantus catholici*, *Tranoscius*, *populárna hudba* atď. (duchovná kultúra), *Academia Istropolitana*, *Trnavská univerzita*, *Matica slovenská* atď. (významné inštitúcie), *nožiarstvo*, *hrnčiarstvo* (remeslá), *banícke povstanie 1525—26*, *rákócziovské povstanie* (spoločenský pohyb — podľa našej mienky sa mala dať prednosť podobe *rákociovské povstanie*), ďalej heslá predstavujúce významné osobnosti našich dejín od veľkomoravského obdobia až po súčasnosť, heslá opisujúce rastlinstvo a živočíšstvo na našom území, významné stavby atď. Z našej záujmovej sféry sa však vymyká posudzovanie výberu hesiel. V tejto súvislosti iba pripomínáme, že istá časť hesiel sa týka aj slovenskej jazykovedy, jej reprezentantov, publikačných orgánov, inštitúcií atď. a že tieto heslá sú vecne spoľahlivé, presné a z jazykovej stránky správne.

Pokiaľ ide o obsah a stavbu všetkých hesiel, obidva ukazovatele sú dané koncepciou vopred vypracovanou pre jednotlivé typy hesiel, čo značí, že napr. v heslách osobností sa vždy udávajú biografické údaje, uvádza sa titul, hodnosť, významné diela, spoločenská angažovanosť atď. (pozri s. 8). Koncepcia utvára predpoklady na zaistenie rovnakej štruktúry hesiel toho istého druhu, no zasahuje aj jazykové stvárnenie hesla, teda ovplyvňuje štýl encyklopedického textu.

Jazyk a štýl MES možno charakterizovať viacerými parametrami. Spomedzi nich sa ako najvýraznejšie ukazujú kondenzovanosť, úspornosť, enumeratívnosť a presnosť.

Kondenzovanosť sa dosahuje najmä vynechávaním slovesných komponentov, čím sa zrýchľuje sledovanie textu. Napr.: *Topoľčany* — ... *Zemepanské mestočko*, *malo poľnohosp.-remesel. ráz*. *Za burž. ČSR početné štrajky, demonštrácie* ... *Priemysel nábytkársky [Mier], stroj. [Závody ťažkého strojár-*

stva), elektrotech. (Elektrokarbon) ... (s. 553). V tejto ukážke sa vynechali dva potenciálne prisudky — sloveso *vyskytovať sa*, resp. *byť a mať* (Za burž. ČSR sa vyskytovali/boli početné štrajky ...; Má priemysel nábytkársky ...). Ale pre ukážku je charakteristická aj úspornosť dosahovaná skracovaním slov (poľnohosp. — poľnohospodársky, burž. — buržoázy atď.) a používaním všeobecne známych iniciálových skratiek (ČSR — Československá republika). To sú popri skracovaní heslového slova vnútri výkladu začiatočným písmenom základné a najfrekvencovanejšie prostriedky na získanie priestoru a na dočielenie toho, že sa na malú plochu zmestí pomerne veľa informácií. Napokon citovaná ukážka reprezentuje ešte jeden parameter posudzovaného encyklopedického textu — enumeratívnosť. Vyratúva sa v nej, aký priemysel sa v Topoľčanoch nachádza. Pravdaže, v celom hesle je vyratúvania ešte viac.

Pokiaľ ide o presnosť ako základný parameter encyklopedického textu vôbec, myslí sa tu predovšetkým na presnosť formulácií, nie na presnosť jednotlivých údajov, ktoré sa autori hesiel zaiste usilovali čerpať zo spoľahlivých prameňov. Značné percento hesiel má terminologický ráz, resp. heslá sú termínmi jednotlivých odborov, a tak je prirodzené, že základná informácia o nich má podobu definície, napr.: *niva — plochý rovinatý povrch na dne riečnych dolín pokrytých riečnymi sedimentmi zo štrkopieskov a povodňových kalov, ohraničený riečnymi terasami alebo svahmi doliny* ... (s. 345). Takýto text je vhodný ako definícia aj do terminologického slovníka, no keďže ide o encyklopedický slovník, autor hesla vybral z logického spektra pojmu *niva* aj ďalšie výpovede (porov. tamže), t. j. spracoval ho podrobnejšie, ako sa spracúvajú heslá v terminologickom slovníku. Rovnakým spôsobom sú spracované heslá *mapa*, *matematika*, *špecializácia výroby*, *vrásnenie* a i. Vyplýva z toho záver, že značná časť textu MES vyhovuje nárokom, ktoré sa kladú na odborný text. S tým súvisí aj ďalšia vlastnosť — absencia obrazného, uvoľneného vyjadrovania.

Formulačná presnosť a informačná nasýtenosť sa však neočakáva len pri heslách, ktoré sú odbornými termínmi, ale vo všetkých heslách. Niektoré formulácie takéto očakávanie nespĺňajú v úplnosti. Napr. v hesle *Machata Karol* sa okrem iného píše: *Sýtym, kultivovaným hlasom sa zaradil medzi popredných recitátorov* (s. 295). To je iste pravda, ale je to len vonkajšia črta Machatovho recitačného majstrovstva, ktorá nevypovedá o jeho schopnosti recitovaním interpretovať umelecký text, pričom práve takáto schopnosť je v recitačnom umení dôležitejšia ako príťažlivý, páčivý hlas. Ako nepresné a nevhodné kvalifikujeme napr. takéto formulácie: *Kosodrevina — jednotvárne spoločenstvo s prevahou kosodreviny* (s. 243). Azda len nedopatrením tu vypadol dôležitý atribút slova *spoločenstvo* (lesné, rastlinné, vysokohorské spoločenstvo?).

Paralelné vychádzanie MES a niektorých odborných príručiek spôsobilo, že sa do MES dostali niektoré nomenklatorické nepresnosti. Napr. v hesle *endemit* sa uvádza názov *králik okrúhlostý* (*Chrysanthemum rotundifolium*), no podľa najnovšej botanickej nomenklatúry je to *chryzantémovka*. V tom istom hesle je nepresnosť pri ekvivalente latinského názvu živočicha: *bežec vrchovský* má vo vedeckej latinskej nomenklatúre meno *Nebria gyllenhalii*, nie *Nebria tatrica* (to je *bežec snežný*).

Jazyková kultúra v MES má vysokú úroveň. Len výnimočne sa možno

stretnúť s nepresne vybraným slovom, nevhodným interpunkčným znamienkom či klišeovitým alebo nespisovným výrazom. Vo vete *Podľa obdobia vzniku sa rozlišujú na paleoendemity...* (s. 125) je vhodnejšie použiť sloveso *rozdeľovať* (...sa rozdeľujú na...) alebo vynechať predložku *na* (...sa rozlišujú paleoendemity...). V hesle *jazykoveda* (s. 209) slová *tvoroslovie-morfológia, skladba-syntax* nemožno zväzovať spojovníkom; slovo *kukátko* je nespisovné (*Dáma s kukátkom*, obraz C. Majerníka, s. 625). Pravda, pri poslednom príklade možno vysloviť námietky, že autor dal svojmu dielu práve taký názov, ako uvádza MES. Ak sa však vezme do úvahy, že názvy obrazov sa zväčša neuvádzajú na obraze samom, lež na osobitnom štítku, nemalo by byť problémom upraviť názov takto: *Dáma s ďalekohľadom*, resp. *divadelným ďalekohľadom*. Úprava starších názvov umeleckých diel v súlade so súčasnou normou nie je totiž nič výnimočné (porov. *Ružový gavalier — Gavalier s ružou; Biednici — Bedári, Lucerna — Lampáš* atď.).

Ak sa v budúcnosti bude hodnotiť slovenská encyklopedistika, obdobie, v ktorom vyšla MES, a desaťtka rokov pred ňou sa celkom určite označí pozitívnym, azda aj nadneseným prívlastkom. V tomto období vyšlo totiž veľa encyklopedických príručiek. MES je v tomto rade — opakujeme to znova — užitočným prírastkom.

Ivan Masár

SPYTOVALI STE SA

Rybný, rybí, rybáci. — C. S. z Prešova: „V časopise *Slovenka* som čítala o rozvoze *rybích výrobkov*, ďalej o *rybnom závode* v Záhorskej Vsi, ktorý sa špecializuje na *rybné konzervy* a ponúka najmä *rybacie pasty*. Napokon som sa dočítala, že aj ostatné *rybie závody* potrebujú rekonštrukciu. Zdalo sa mi, že v článku sa slová *rybný, rybí, rybáci* používali akosi domotane, preto by som rada vedela, či som sa nemýlila.“

Pisateľka dobre zareagovala, keď nezapochybovala o správnosti adjektív *rybný, rybí, rybáci* a keď sa jej znevidelo iba použitie týchto slov, t. j. ich spájanie s jednotlivými substantívami, ktoré charakterizovala ako domotanie. Toto označenie vlastne vystihuje podstatu chybného použitia, lebo uvedené prídavné mená nie sú významovo totožné a nemožno ich všetky navzájom ľubovoľne zamieňať.

Prídavné meno *rybný* je vzťahové, t. j. vyjadruje istý vzťah k rybám, a to v tom najširšom zmysle. Používa sa preto v spojeniach ako *rybný priemysel, rybný závod* (= priemysel, závod zaoberajúci sa spracúvaním rýb). Vzťahové adjektívum *rybný* sa uplatňuje aj v ďalších spojeniach, ako *rybný podnik, rybný odbor, rybný trh, rybná výroba, rybné hospodárstvo* a pod.

Trocha ináč je to s adjektívami *rybí* a *rybáci*. Predovšetkým sú to varianty typu *husí/husací, žabi/žabací*, to znamená, že sa môžu v tých istých rečových situáciách zamieňať. Sú to živočíšne prídavné mená, ktoré pôvodne mali význam prívlastňovania. Dnes vyjadrujú jednak úzky vzťah k živočíšnym pod-

statným menám a jednak vlastnosť odvodenú od týchto podstatných mien. Úzky vzťahový význam k živočíšnym substantívam možno dokumentovať spojeniami ako *rybie/rybacie oči, žiabre, ústroje, šupiny, kosti, rybia/rybacia pečeň, papuľa, mlad, rybi/rybací plod, chvost, mechúr* atď. — Význam vlastnosti odvodené od živočíšnych substantív je zjavný v spojeniach typu *rybie/rybacie špeciality, výrobky, šaláty, polievky, rybi/rybací olej, tuk, rybie/rybacie jile, mäso* atď.

Z významovej distribúcie slov *rybný, rybi/rybací* vyplýva, že v článku sa mali uplatniť spojenia *rybný* (nie *rybi*) *závod a rybie, resp. rybacie* (nie *rybné*) *konzervy*.

Mária Pisárčiková

Bol nadpis „Pár minút od katastrofy“ presný? — Otázku nám adresoval Ing. E. H. z Bratislavy a upozorňoval ňou na nadpis krátkej správy ČSTK v denníku Práca. Náš čitateľ sa vytrvalo pridŕžal mienky, že v nadpise podľa obsahu krátkej správy bolo treba použiť predložku *do*, a nie predložku *od*, a že teda mala znieť *Pár minút do katastrofy*.

Odpoveď. — Slovné spojenie *Pár minút od katastrofy* ako nadpis uvádzalo správu o hroziacom nešťastí, ktoré by sa bolo stalo, keby mu nebol zabránil rázny zásah v poslednej chvíli. — Máme uvážiť a rozhodnúť, či patrí do tejto menšej (kusej) vety predložka *od* a či predložka *do*. — Na lepšie uchopenie nastoleného problému treba uviesť úryvok zo spomínanej noviny správy. Jej začiatok znie takto: (*ČSTK Londýn*) *Maximálne sedem minút chýbalo k tomu, aby došlo na britskej ponorke Resolution k výbuchu jadrového reaktora* (Práca 15. 2. 1988).

Z uvedenej začiatkovej výpovede (vyslovenej príslovkovým súvetím), ktorá je obsahovým jadrom správy, sa dozvedáme o krajnom nebezpečenstve nešťastia; to sa však neprihodilo, lebo mu zabránili v poslednej chvíli, len niekoľko (pár) minút pred výbuchom. V tých niekoľkých minútach zodpovední ľudia nešťastiu predišli, a tak jadrový reaktor našťastie nevybuchol. Katastrofa sa hrozivo približovala, no vďaka obozretnému zákroku v poslednom možnom čase (ako sa vravieva — päť minút pred dvanástou) napokon nenastala. V bežnej reči by sme mohli povedať iba na vlásku viselo (*obstálo*), že reaktor na ponorke *Resolution* nevybuchol.

Nadpis *Pár minút od katastrofy* vyjadruje časovú okolnosť. Je to kusá (náznaková veta), ktorú si treba doplniť obsahom článku. Na posúdenie a rozhodnutie, či v tomto nadpise obстоjí len predložka *do*, ako dôrazne požaduje náš čitateľ, alebo v ňom obстоjí aj predložka *od*, ako ho uverejnili v denníku Práca, doplníme úsporný nadpis slovesom, takto: *Pár minút chýbalo/ostávalo do katastrofy*. Doplnený nadpis je správny, no nie je zlý ani jeho variant so slovesom *deliť/oddeľovať*: *Pár minút delilo/oddeľovalo od katastrofy*. Aj takýto nadpis je správny, lenže nie je bez prečítania krátkej správy, ktorá pod ním nasleduje, celkom jednoznačný. Samotný nadpis totiž neoznamuje, či tých „pár minút“ malo prejsť, či totiž ešte ostávalo na zabránenie katastrofe, alebo už po nej prešlo (porov. príslovkové zámená *dovtedy a odvtedy*).

So zreteľom na to, že nadpis článku vždy vlastne obsahové jadro článku iba naznačuje, nemožno ani jeho pôvodné znenie vyhlásiť za nesprávne.

Pravdaže, ani nadpis *Pár minút od katastrofy* ani nadpis *Pár minút do katastrofy* — ba ani jeho doplnené znenia *Pár minút chýbalo/ostávalo do katastrofy* a *Pár minút delilo/oddeľovalo od katastrofy* bez prečítania krátkej správy neoznamujú, či sa katastrofa po tých „pár minútach“ naozaj odohrala. — Nadpis *Pár minút do katastrofy* to síce nedával čitateľom na známosť, no spolu s článkom zreteľne informoval, že sa katastrofe zabránilo, že sa teda hovorí o nej ako neuskutočnenej (neskutočnej).

A napokon priama odpoveď na otázku, či bol nadpis *Pár minút od katastrofy* presný. — Nebol, ale ani nemohol byť presný. Nepresnosť bola a je jednak v povahe nadpisu ako takého (všeobecnej), jednak v obsahovej stránke správy, že sa v nej totiž referovalo o možnej, no neuskutočnenej, teda fiktívnej udalosti.

bol ho

došiel 1988

Gejza Horák

... a keď sa v tomto článku objaví slovo „katastrofa“, tak to znamená, že sa katastrofa už stala. Preto by bolo správnejšie povedať: „Pár minút do katastrofy“. Ale keď sa v článku objaví slovo „katastrofa“, tak to znamená, že sa katastrofa už stala. Preto by bolo správnejšie povedať: „Pár minút do katastrofy“. Ale keď sa v článku objaví slovo „katastrofa“, tak to znamená, že sa katastrofa už stala. Preto by bolo správnejšie povedať: „Pár minút do katastrofy“.

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 22, 1988, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v sept. 1988. Rukopis odovzdaný do výroby 18. 7. 1988. Registr. zn. F-7050.

KUL TÚRA SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1988

Cena Kčs 3,—